

UNG OG ENBOM

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

1998-2000

UNG OG ENSOM

- En vidensoversigt om unges ensomhed i Danmark

Morten Tobiassen

Mathilde Hjerrild Carlsen

Dorthe Fredsgaard Svendsen

Ung og ensom
- en vidensoversigt om unges ensomhed i Danmark

Udgivet af:

Ventilen Danmark
Nørrebrogade 52, 2.
2200 København N
Tlf: 70 208 308
www.ventilen.dk

Omslag:

Annaphobia

Layout:

Tuvalu

Fotos:

Mette Ragner s. 7, s. 15 og s. 39
Simon Bue Schrøder: s. 61 og s. 73
Dorthe Fredsgaard Svendsen: s. 23 (modelfoto), s. 51 (modelfoto) og s. 81

Tryk:

Grefta Tryk A/S, Grenå

April 2003

Rapporten må citeres med tydelig angivelse af kilde.

Ventilen Danmark er en frivillig social organisation, som arbejder for stille og ensomme unge over hele landet. Foreningen startede som et mødested i København i 1993, og i dag er der desuden Ventiler i Aalborg, Esbjerg, Odense, Roskilde og Århus.

Ventilerne er mødesteder for unge, som har svært ved at danne venskaber og opbygge et socialt netværk, men som ikke lider af egentlig psykiatriske lidelser.

Ventilens frivillige er almindelige unge i alderen 18-30 år, som har et overskud til at støtte deres jævnaldrende.

Ventilen Danmark arbejder desuden for at udbrede kendskabet til ensomhedsproblemerne blandt unge.

Ventilen er uafhængig af religiøse og politiske interesser og er finansieret af private fonde, kommuner og amter samt Folketingets satspuljemidler.

Forord

Tit og ofte er Ventilen blevet gjort til lidt af en ekspertorganisation på området unge og ensomhed. Det er meget ofte os, journalister og praktikere ringer til, når de vil vide noget om ensomhed blandt unge.

Det er også rigtigt, at Ventilen i over ti år har gjort sig væsentlige erfaringer med ung-til-ung arbejdet med ensomme unge. Men ligefrem eksperter? Vi opfatter jo blot os selv som en flok unge, der arbejder frivilligt. Ikke eksperter fra støvede forskningsinstitutioner, der nok ved et og andet om, hvordan det moderne samfund er skruet sammen.

Men trods det er vi ofte blevet bedt om at svare på spørgsmål som: Hvor stort er problemet? Er det større i København end i Jylland? Hvorfor bliver unge ensomme? Er det værre for piger end for drenge? Er det samfundets skyld? Forældrenes eller skolens?

Er ensomhed en privat sag? Ensomhed er en subjektivt oplevet følelse. Men er det dermed en privatsag, der ikke behøver at blive taget alvorligt af arbejdsmarkedets parter, skoler og uddannelsesinstitutioner, sagsbehandlere og politikere?

Har det en betydning, at de unge, der kommer i Ventilen, ofte har jobs, hvor de arbejder alene

(rengøring, gartnere fx)? Har det en betydning, at de unge, der kommer i Ventilen, har følt sig misforstået og til tider mobbet af deres lærere i skolen? Har det en betydning, at de unge, der kommer i Ventilen, ofte har måttet tage et ansvar i familierne, deres unge alder ikke berettiger til? Har det en betydning, at de unge, der kommer i Ventilen, ofte føler sig apatiske og reagerer med stress i forhold til de krav, de oplever, omverden stiller til dem i form af uddannelse, arbejde, livsstil og succes?

Gang på gang må vi blive svar skyldig. Der er meget, vi ikke ved.

Men hvis ovenstående spørgsmål *har* en betydning, så er ensomhed ikke kun en privat sag. Så er det også et politisk anliggende.

Vi vil meget gerne vide mere, og vi vil meget gerne dele den viden med andre og derved kvalificere debatten om unge og ensomhed.

Folketingets treårige bevilling fra SATS-puljen har gjort det muligt for os at blive klogere på sagen. Ventilen Danmark har derfor fået udarbejdet denne bibliografi over den hidtidige forskning på området.

Som rapporten viser, ved vi i Danmark utroligt lidt om ensomhed blandt unge. Vi ved meget lidt

om, hvad der gør mennesker ensomme, og vi ved stort set intet om ensomheden blandt de 18-25 årige eller om sammenhængen mellem ensomhed og marginalisering. Emnerne er ganske enkelt fraværende i de få kvantitative del-undersøgelser, der trods alt er lavet på feltet. Området har et skrigende behov for kvalitative undersøgelser. Der er et behov for at forstå de processer, som de ensomme unge gennemlever, og der er et behov for at forstå det konkrete samspil mellem den ensomme unges færden og familie, skole, job og fritid.

Omfanget af ensomhed blandt unge er lidt bedre belyst. Tallene indikerer, at frekvensen af oplevet ensomhed er stort set den samme, som den man kan konstatere blandt ældre.

På ældreområdet har ensomhed haft stor opmærksomhed i et århundrede. Ensomme Gamles Værn (nu Ældre Sagen) blev etableret allerede i 1910. Men unges ensomhed har stort set ikke været undersøgt eller beskrevet. Vi håber, at denne rapport og den tilknyttede konference kan være startskuddet til, at også ensomhed blandt unge bliver behandlet med den alvor, problemet berettiger til.

Vi ved fra vores løbende arbejde, at ensomhed har store konsekvenser for unges velfærd. Og vi kan se, at ensomhed ofte medfører

en lang række mere kendte problematikker som depression, svag tilknytning til uddannelse eller arbejdsmarked, spiseforstyrrelse og selvmord. Ensomheden kan på den anden side også være afledt af andre problematikker. Ofte kan man spørge sig selv, om ensomheden er hønen eller ægget, men der er for os ingen tvivl om, at ensomhed både som selvstændigt problem og som tværgående velfærdsindikator er værd at undersøge nærmere.

Ventilen Danmark efterlyser derfor en politisk handlingsplan på området. En handlingsplan, som i første omgang lægger op til øget forskning, og i anden omgang tager sigte på at skabe dialog om løsninger mellem arbejdsmarkedsrepræsentanter, skole, fritidstilbud, sociale myndigheder og frivillige. En handlingsplan, der sætter den ensomme unge i centrum for en konkret politisk indsats.

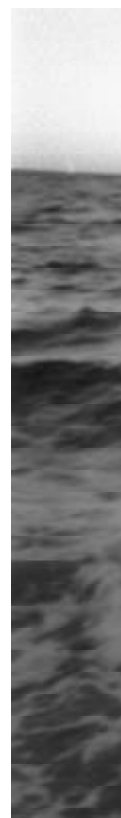
Vi opfordrer derfor regeringen til i samarbejde med folketinget at tage dette initiativ op i den kommende folketingssamling.

En stor tak til Torben Bechmann Jensen og Trine Wulf-Andersen for gode kommentarer og deltagelse i projektets følgegruppe.

Peter Aagaard
Formand for Ventilen Danmark

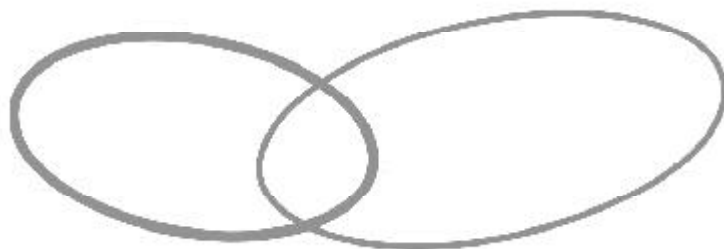
Indhold

1. Indledning	9
2. Hvad er ensomhed?	17
3. Ensomme unge	25
4. Samfundet i dag	41
5. Mobning	53
6. Social arv	63
7. Perspektiver	75
8. Litteratur	83

1. Indledning

Denne rapport giver en introduktion til og et overblik over den eksisterende danske, hovedsageligt forskningsbaserede, litteratur om unges ensomhed. Den præsenterer den aktuelle forsknings opfattelse af, hvor stort problemet med ensomhed blandt unge er. Derudover præsenteres de forklaringer, som forskningen angiver som medvirkende til ensomheden. Rapporten giver afslutningsvis en række bud på, hvad der forskningsmæssigt kan arbejdes videre med på området, hvis man er interesseret i at øge vidensmængden om denne problemstilling.

Formål

Rapporten har flere formål og målgrupper.

Den skal først og fremmest give Ventilen Danmark et grundlag for en mere kvalificeret indsats i foreningens arbejde med ensomme unge i aldersgruppen 15 til 25 år.

Den skal også bidrage til at øge offentlighedens kendskab til de problemstillinger, der knytter sig til unges ensomhed og omfanget af problemet. Målgruppen for

denne rapport er derfor både professionelle, politikere, journalister og frivillige medarbejdere i sociale organisationer.

Derudover skal den være med til at skabe et overblik over den eksisterende viden på området ensomme unge og pege på områder, hvor der kan være behov for supplerende viden.

Endelig skal rapporten anvendes som oplæg ved den konference som Ventilen Danmark afholder i Fællessalen på Christiansborg i foråret 2003.

Rapportens udførelse

Rapporten er udarbejdet af cand. scient. soc. Morten Tobiassen, cand. mag. Mathilde Carlsen og cand. techn. soc. Dorthe Fredsgaard Svendsen for Ventilen Danmark i perioden november 2002 til februar 2003.

I forbindelse med arbejdet har der været tilknyttet en følgegruppe bestående af:

- Peter Aagaard, Formand for Ventilen Danmark

- Jacob Ørum, sekretariatsleder for Ventilen Danmark
- Anne-Mette Madsen, frivillig i Ventilen København og medlem af bestyrelsen for Ventilen Danmark
- Torben Bechmann Jensen, lektor i psykologi ved Københavns Universitet.
- Trine Wulf-Andersen, Ph.d.-stipendiat ved Center For Ungdomsforskning.

Stud. psych. Ditte Wamberg har hjulpet med litteraturindsamlingen. Stud. mag. Anita Nell Albertsen har læst afsluttende korrektur på rapporten.

Det skal bemærkes, at de i rapporten anførte vurderinger og anbefalinger ikke nødvendigvis er udtryk for Ventilen Danmarks eller følgegruppens synspunkter.

Afgrænsning og metode

Projektet har været gennemført i tre faser:

1. Kontakt til fagreferenter på forskningsbibliotekerne
2. Litteratursøgning i databaser på forskningsbibliotekerne
3. Gennemgang af den indhentede danske litteratur

Fase 1

Vi henvendte os i første omgang til en række fagreferenter på fagene sociologi, psykologi, pædagogik, medicin og sundhedsvidenskab på landets forsknings-

biblioteker. Udbyttet af denne henvendelse var begrænset, men de, der svarede, sagde samstemmende, at der ikke findes litteratur og forskning, der direkte tager udgangspunkt i ensomhedsproblemer blandt 15-25 årige. De var enige om, at det i stedet ville være nødvendigt at lave en bredere litteratursøgning og finde undersøgelser, der beskæftiger sig med områder, der er *relaterede* til ensomheds-problematikken.

Fase 2

Oprindeligt var vores forventning til denne rapport, at det ville være muligt at udarbejde den på baggrund af eksisterende primærlitteratur om unge og ensomhed. Det har efterfølgende vist sig, at denne litteratur ikke findes. Derfor er rapporten udarbejdet på et noget andet grundlag. Efter aftale med følgegruppen er der i stedet foretaget en scanning af en meget bredere del af litteraturen for at finde frem til den eksisterende viden om unges ensomhedsproblemer.

Litteraturen er indsamlet ud fra følgende kriterier:

1. Den beskæftiger sig med ensomme unge i aldersgruppen 15-25 år.
2. Den beskæftiger sig med problemer relateret til unges ensomhed.
3. Den er nyere end 1980.

4. Der er hovedsageligt tale om forskningsbaseret viden.
5. Der er primært tale om dansk litteratur.
6. Der søges sekundært på udenlandske titler, der dog ikke gennemgås.

Den dansksprogede litteratur er indsamlet i perioden 15. november 2002 til 31. december 2002. Den udenlandske litteratur er indsamlet i perioden fra 1. januar til 15. februar 2003.

Metoden har bestået i at søge på emne-ordene: ensomhed, social isolation og udstødning sammen med emneordet unge. Med udgangspunkt i litteraturlister har vi udbredt søgningerne til også at omhandle litteratur om mobning, social arv, sundhed, trivsel og venskab.

Fase 3

Vi har dernæst scannet den indsamlede litteratur. Den litteratur, der har tematiseret ensomhed i større eller mindre omfang er inddraget og beskrevet i rapporten. Øvrig litteratur er ikke behandlet. Udenlandsk litteratur er hverken anskaffet, scannet eller behandlet i rapporten.

Læsevejledning

Ensomhed er et tvetydigt begreb, der er behandlet på forskellig vis i den litteratur, vi har fundet frem til. I kapitel 2 præsenterer vi

derfor forskellige indgangsvinkler til begrebet og gennemgår forskellige definitioner af ensomhed.

I kapitel 3 gennemgår vi litteraturen for at se, om den eksisterende forskning giver grundlag for at sige noget kvalificeret om ensomhedens omfang. Vi gennemgår dels undersøgelser, hvor ensomhed indgår som et underemne, dels undersøgelser, der indirekte siger noget om ensomhed baseret på en årsags-virkningssammenhæng.

En del af forskningen beskæftiger sig med at forklare, hvorfor nogle unge bliver ensomme og socialt isolerede. Andre dele af forskningen beskæftiger sig med områder, der er relateret til ensomhed og social isolation, og derfor ser vi på forskellige forskningsområder med fokus på andre temaer end specifikt ensomhed. Forskning rettet mod andre målgrupper og andre fokusområder, der samtidig behandler ensomhed som en delproblemstilling, giver et betydeligt bidrag til forståelsen af emnet.

Efter at vi i kapitel 3 har præsenteret forskningens bud på problemets omfang, giver vi i kapitlerne 4, 5 og 6 en præsentation af de mere kvalitativt orienterede undersøgelser relateret til ensomhedsproblematikken. Vi vil gennemgå forskellige perspektiver i dansk forskning, som bidrager til forståelsen af ensomheden blandt unge. Bidragene kommer fra flere fagområder, herunder pædagogisk

og samfundsvidenskabelig forskning i børne/unge og skoleområdet, sundhedsvidenskabelig forskning i børn og unges levekår og livsstil samt socialvidenskabelig forskning i sammenhængen mellem børns levekår og social arv.

I kapitel 4 er det den forskning, der beskæftiger sig med den generelle samfundsmæssig udvikling, vi ser på. Forskningen inden for børne- og ungeområdet peger på en række forhold i den generelle samfundsudvikling i det moderne samfund, der kan være medvirkende til social isolation. Særligt fremhæves den stigende individualisering i samfundet, opløsning af traditionelle sociale fællesskaber, ændringer i familiestruktur samt ændringer i uddannelses- og arbejdsmarkedsforhold.

I kapitel 5 er omdrejningspunktet forskning i social udstødelse blandt børn og unge i form af mobning. Interessen for mobningens betydning har været stigende i de seneste år, og flere undersøgelser tyder på, at mobning kan være medvirkende til, at børn bliver socialt isolerede eller ensomme. Samtidig er der også undersøgelser, der tyder på, at omfanget af mobning kan reduceres gennem en aktiv indsats.

I kapitel 6 ser vi på den del af forskningen, der omhandler social arv. Det er blevet stadig mere almindeligt at antage, at der er en sammenhæng mellem de

sociale vilkår, børn vokser op under, og hvordan deres muligheder er for at klare sig godt senere i livet. Vi ser i dette kapitel på de undersøgelser, der omhandler sammenhængen mellem opvækstvilkår og social udvikling. Derudover ser vi på fænomenet mønsterbrydere, der viser, at der ikke er en nødvendig sammenhæng mellem uheldige opvækstvilkår og negativ social udvikling.

Kapitel 7 indeholder en kort opsummering af de enkelte kapitler i rapporten samt nogle forslag til, hvad man med fordel kunne arbejde videre med for at øge vidensmængden om ensomme unge.

Til sidst i rapporten er der indsat en dansk og international litteraturliste. Litteraturlisten afspejler de titler, vi har fundet under vores arbejde. Denne litteraturliste er langt mere omfattende end den litteratur, vi har gennemgået og inddraget i rapporten. Men vi har alligevel fundet det relevant at præsentere hele listen. For at gøre det nemt for læseren at finde frem til den litteratur, der er anvendt i de enkelte kapitler, har vi i slutningen af hvert kapitel indsat en litteraturliste, der viser den anvendte litteratur i det enkelte kapitel.

Hovedkonklusioner

Selv med den brede litteratursøgning og -indsamling vi har gennemført, har det vist sig umuligt

at finde information om hele Ventilens målgruppe, dvs. unge mellem 15 og 25 år, der er ensomme. Der er en tendens til, at der er skrevet ganske lidt om både ensomhed og unge i det hele taget, og emnet ensomhed blandt unge er kun meget sparsomt berørt. Det, der er skrevet, dækker primært unge i alderen 15 til 20 år, med hovedvægten på de yngste i denne gruppe. Der findes tilsyneladende ikke dansk litteratur eller danske forskningsprojekter, der beskæftiger sig med ensomhed blandt unge i aldersgruppen 21–25 år. Til gengæld er der lavet en del undersøgelser blandt børn, primært folkeskoleelever, og nogle af disse beskæftiger sig også med emnet ensomhed og problemstillinger, der er relateret til ensomhed. Derfor har vi valgt at inddrage nogle af de undersøgelser, der omhandler børn, for at have det størst mulige materiale at arbejde med. Årsagen til, at der ikke findes materiale baseret på viden om de ældre unge, kender vi ikke med sikkerhed. Den skal dog formentlig søges i, at det er en gruppe, der er meget svær at få fat på. Mange unge, der har rundet 20 år, har forladt uddannelsessystemet. Det er meget omkostningskrævende at få fat i et repræsentativt udsnit af dem, hvorfor de fleste forskere tilsyneladende vælger at beskæftige sig med grupper af unge, der er nemmere, og dermed billigere, at få fat i.

Hvis vi trods disse forbehold skal fremdrage nogle hovedkonklusioner fra den litteratur, vi har været igennem, er det følgende:

Et sted mellem 8% og 34% af de unge i alderen ca. 15-20 år er ensomme altid eller med jævne mellemrum. Den store spredning i besvarelsen skyldes givetvis, at de enkelte undersøgelser har formuleret deres spørgsmål forskelligt. Derfor har nogle fået svar på, hvor mange der objektivt set er socialt isolerede fra omgivelserne, hvorimod andre har fået svar på, hvor mange der føler sig ensomme. I såvel de danske som i den internationale HBSC-undersøgelse er der en tendens til, at piger oftere er ensomme end drenge, men der gives ikke forklaringer på denne forskel.

I de to undersøgelser, der gør det muligt at sige noget om en tidsmæssig udvikling i omfanget af ensomhed, synes dette problem at være stigende. Man bør være varsom med at drage for sikre konklusioner på baggrund af disse to forskellige undersøgelser. De ser nemlig på to forskellige perioder, og der er stor forskel på, hvor mange unge, der ifølge undersøgelserne er ensomme. Begge undersøgelser viser dog, på deres respektive grundlag, at der er tale om en stigning i problemet.

Når man ser på undersøgelserne af de unges sociale aktivitet, antallet af venner, om de føler sig

socialt isolerede, og om de er ensomme, er der en temmelig entydig tendens. De unge, der har mange venner og et aktivt socialt liv, har i højere grad en god trivsel og livskvalitet og føler sig i mindre grad ensomme end unge, der fungerer socialt dårligt.

Gennemgangen af de mere kvalitative behandlinger af forhold som: den almene samfundsudvikling, mobning og social arv giver mulighed for, at vi kan udtale os om nogle generelle tendenser. Mange forskere peger på, at der i det moderne samfund er en række karakteristika og udviklingstendenser, som gør, at ensomhed bliver et stadig større problem. De vigtigste tendenser, der peges på, er: individualisering, ændret familiestruktur, skolesystem og arbejdsmarked samt opløsning af traditionelle sociale fællesskaber.

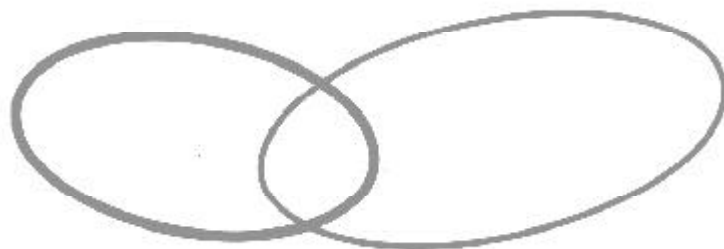
Litteraturen om mobning viser, at der er en tæt sammenhæng mellem børn og unges mobning og egentlig social udstødelse. Denne sociale udstødelse kan være medvirkende til, at nogle ender i en situation med længerevarende social isolation og en følelse af at være ensom og udelukket fra det sociale fællesskab. Der peges også på, at lige netop et område som mobning er et felt, hvor det er muligt at sætte ind med en aktiv indsats for at mindske problemet.

Den negative sociale arv, dvs. den arv, der følger af, at et barn er vokset op under uheldige sociale vilkår, menes at have en vis indflydelse på risikoen for at få problemer med at fungere i fællesskaber senere i livet. I familien lærer barnet at omgås andre mennesker, og det danner her et syn på den omgivende verden. Hvis de forhold barnet vokser op under betyder, at det får nogle akavede sociale udtryksformer, kan det føre til, at det bliver svært at fungere i skole-sammenhæng, svært at komme ind på arbejdsmarkedet og i det hele taget svært at fungere i sociale situationer.

Sammenfattende må vi konkludere, at den tilgængelige viden om ensomme unge er særdeles begrænset på trods af, at der er skrevet en del om forhold, der har tilknytning til unges ensomhed. En gennemgang af den tilgængelige litteratur giver ikke grundlag for at sige noget entydigt om hverken problemets omfang, eller hvorfor nogle unge bliver ensomme. Arbejdet efterlader os samtidig med en række spørgsmål, som ikke er afklaret, men som det bestemt kunne være interessant at få yderligere viden om.

2. Hvad er ensomhed?

Før vi gennemgår litteraturen om ensomhed blandt unge i Danmark, finder vi det formålstjenligt at præsentere læseren for nogle overvejelser om, hvad det vil sige at være ensom. Ensomhed kan anskues på flere forskellige måder, hvilket tydeligt afspejler sig i den måde, emnet undersøges og behandles på i den danske litteratur.

Definitioner på ensomhed

At give en helt præcis definition på ensomhed er stort set umuligt, hvis man skal tage udgangspunkt i litteraturen. Der synes dog at være en vis enighed om, at der er forskel på at være alene i den forstand, at man fysisk ikke har nogen eller kun få sociale kontakter, og på at være ensom i betydningen: at føle sig afskåret fra omverdenen. Nedenfor vil vi kommentere nogle udvalgte eksempler fra litteraturen for derigennem at vise nogle forskellige aspekter af, hvordan ensomhed kan forstås.

De to amerikanske psykologer Perlman og Peplau giver en dobbeltdefinition på ensomhed.

På den ene side kan ensomhed handle om at mangle sociale relationer (det kvantitative aspekt) og på den anden side om at have følelsesmæssigt utilstrækkelige sociale relationer (det kvalitative aspekt):

Ensomhed er den ubehagelige følelse som opstår når en persons netværk af sociale relationer er utilstrækkeligt på en væsentlig måde, enten kvantitativt eller kvalitativt (vores oversættelse: Ekmann m.fl. 2002:11).

Denne definition gør dermed ensomhed til noget, der både kan ligge i personen selv eller kan bedømmes udefra på baggrund af objektive kriterier. Ifølge Frederik Dessau er det dog umuligt at sige noget kvalificeret om ensomhed alene med udgangspunkt i antallet af sociale relationer. At være alene er ifølge ham en fysisk og social afsondring fra andre mennesker, mens det at være ensom foregår på det følelsesmæssige eller erkendelsesmæssige plan. Ensomhed er en følelse hos den enkelte og er ikke nødvendigvis

synlig for omgivelserne. Den er således udtryk for andet og mere end blot det at være socialt isoleret:

At være alene er et spørgsmål om hvor mange sociale kontakter man har – det er et spørgsmål om de objektive livsbetingelser. Ensomhed er den enkeltes personlige oplevelse af betingelserne (Dessau 1994:9).

Hvis man ønsker at skelne mellem det objektive og det subjektive, er det nødvendigt samtidig at skelne mellem det at være alene og det at være ensom. Hvorvidt en person er alene, kan vurderes objektivt udefra. Om en person er ensom kan derimod kun afgøres subjektivt af personen selv. Hvis ikke man føler sig ensom, så er man det ikke, uanset hvor meget man er alene. Omvendt, hvis man virkelig føler sig ensom, så er man ensom, uanset hvor mange sociale kontakter man har. Ensomhed kan altså ikke defineres alene ved antallet af sociale relationer.

Holger Højlund fremhæver i sin oversigt over forskning om ældre og ensomhed bl.a. 2 definitioner på ensomhed, der hver især anlægger bestemte vinkler på ensomhedsbegrebet. Disse eksempler illustrerer på udmærket vis kompleksiteten af begre-

bet ensomhed. Derfor gengives eksemplerne nedenfor i kommenteret form.

Den amerikanske psykolog Karen Rook definerer ensomhed på følgende måde:

Ensomhed kan karakteriseres som en varig tilstand af emotionel art, som opstår, når en person føler sig fremmedgjort over for, misforstået eller afvist af andre og/eller mangler sociale medspillere for ønskede aktiviteter, især aktiviteter som bidrager til følelsen af social integration og følelsesmæssig nærhed (Rook 1984:1391. Her citeret fra Højlund 2001:7).

Rook fremhæver her, at ensomhed er en varig følelsesmæssig tilstand og ikke blot noget forbigående, hvorved hun gør den tidsmæssige udstrækning af ensomhedsfølelsen central for forståelsen af ensomhed. Samtidig lægger hun vægt på, at følelsen af ensomhed optræder som en kombination af at være følelsesmæssigt fremmedgjort over for andre mennesker og det konkret at mangle nogen at udfolde sig med socialt.

Den tyske filosof Hannah Arendt har en noget anderledes definition på ensomhed end de foregående. Hun siger i sit bud på, hvad ensomhed er, at:

Tænkning er, eksistentielt set, et enligt, men ikke et ensomt forehavende; at være alene er den menneskelige situation, hvori jeg holder mig selv med selskab. Ensomheden opstår, når jeg er alene uden at være i stand til at dele mig op i "to i en", uden at være i stand til at holde mig selv med selskab... eller, for at sige det anderledes, når jeg er én og uden selskab (Hannah Arendt i The life of the mind. Her citeret fra Højlund 2001:7).

Her kommer hun til at stå i modsætning til Rook ved at pege på det eksistentielt erkendelsesmæssige som det afgørende for, om man er ensom eller ej. At være alene er ikke nødvendigvis ensomt, men at være alene uden at kunne beskæftige sig selv og uden at ønske at være alene er ensomt. Arendt mener dermed ikke, at det sociale er afgørende

for, om et menneske er ensomt, men derimod om det er i stand til at være i dialog med sig selv.

Skemaet nedenfor viser forskellene mellem Rook og Arendt og giver et indtryk af, hvilke former ensomhed antager, og hvordan den kan identificeres.

Vi har i det foregående set, at der er flere forskellige måder at definere ensomhed på. Det eneste, der kan siges at være et fællestræk ved de mange måder, ensomhed opleves på, er, at ensomhed er et resultat af utilstrækkeligheder i en persons sociale forhold, og at ensomhed er en subjektiv oplevelse, der ikke er ensbetydende med social isolation. For mennesker kan være alene uden at være ensomme eller 'ensomme blandt mennesker', og oplevelsen af ensomhed er ubehagelig og stressende. (Ekman 2002:12).

Rooks og Arendts opfattelse af ensomhedsbegrebet (Højlund 2001:9)		
	Rook	Arendt
Ensomhedsdimension	Tidsmæssig udstrækning	Eksistentiel udstrækning
Ensomhedens karakter	Følelsesmæssig	Bevidsthedsmæssig
Mangel	I relationen til andre	I relationen til sig selv
Kendetegn	Negativ-patologisk	Almen menneskelig
Hovedsøndring	Emlionel følelse vs. social aktivitet	Alenehed vs. ensomhed

Ensomhed – ‘emotional isolation’ og ‘social isolation’

Til en nuancering af forskellen på ensomhedens indre følelsesmæssige side og dens ydre sociale udtryk citerer Højlund den tyske ensomhedsforsker Robert Weiss for at sige:

Min overbevisning er, at man faktisk kan tale om to forskellige affektive tilstande, som begge betegnes som ‘ensomhed’, af dem der oplever det. Jeg har valgt at kalde disse tilstande for henholdsvis ‘emotional isolation’ og ‘social isolation’. (Højlund 2001:11).

Hvor begrebet social isolation betegner fraværet af sociale kontakter i almindelighed, betegner begrebet emotional isolation følelsen af at mangle tætte sociale relationer til andre mennesker. Den hypotese, der ligger til grund for inddelingen, er, at det er manglen på den nære anden, der gør, at man føler sig ensom. Det er ikke muligt at erstatte denne manglende nære relation med en eller flere fjernere relationer, da disse ikke kan udfylde det

følelsesmæssige tomrum, man oplever. Denne tilgang til ensomhed fremhæver, at den sociale og emotionelle isolation må betragtes og analyseres hver for sig. Man må både se på den konkrete mangel på socialt samvær med andre mennesker og på følelsen af at have nære relationer til andre mennesker. (Højlund 2001:11). Opdelingen af ensomheden i henholdsvis den emotionelle og den sociale isolation samt i de udfaldsrum, denne opdeling åbner for, kan illustreres med nedenstående skema.

Skemaet illustrerer på udmærket vis, hvordan man kan være ensom eller ej på forskellige måder. Man kan fx sagtens have en stor gruppe af mennesker, man omgås socialt og samtidig føle sig socialt isoleret. I det tilfælde er ensomheden ikke bestemt af, at der mangler konkrete sociale relationer, men derimod af, at kvaliteten af de sociale relationer er for ringe, og derfor ikke kan dække behovet for nærhed, tillid og fortrolighed. Omvendt kan man være i en situation, hvor man konkret ikke

Om at føle sig ensom på forskellige måder (Højlund 2001:12)

	Emotional isolation	Ikke emotional isolation
Social isolation	Man føler sig og er socialt isoleret	Man føler sig ikke isoleret, men er socialt isoleret
Ikke social isolation	Man føler sig isoleret, men er ikke socialt isoleret	Man føler sig ikke og er ikke socialt isoleret

omgås særligt mange mennesker, men uden at man af den grund føler sig ensom. Her kan den fysiske isolation være reel nok, men hvis personen ikke føler sig isoleret og ensom, er det ikke nødvendigvis et problem, at den sociale omgangskreds er meget begrænset.

Relaterede begreber

Som det fremgår af det ovenstående, er ensomhed ikke et entydigt begreb. I litteraturen anvendes da også relaterede begreber, nemlig social isolation/integration, udstødelse og marginalisering. Som det fremgår af nedenstående citat, mener Per Schultz Jørgensen, at marginalisering, udstødelse, mobning og i sidste ende ensomhed er sider af samme sag:

Vi kalder det ikke så ofte mobning, når det foregår på samfundsplan, men for udstødelse og marginalisering. Men det er samme sociale proces, der finder sted i de to systemer, skolen og samfundet. Det er udelukkelsen fra et socialt fællesskab (Schultz Jørgensen 2001:117).

Selvom Schultz Jørgensen ikke taler om ensomhed i ovenstående citat, er det i praksis det, der er i spil. Han fremhæver, at det, der i skolen kaldes mobning og på det større samfundsmæssige niveau kaldes for udstødning og marginalisering, dybest set er det samme – nemlig en udelukkelse fra det sociale fællesskab. Hvis man er

udelukket fra det sociale fællesskab, skal der ikke meget til, før en følelse af ensomhed opstår. Hollman følger op på denne forklaring, når hun beskriver, hvordan udstødningen forhindrer, at man udvikler sine sociale kompetencer og dermed forstærker den begyndende udelukkelse fra gruppen:

Hvis de relationer barnet har med sine jævnaldrende, ikke er integrerende, men negative og kendetegnede af udstødelse, så bliver det barn forhindret i at udvikle sig socialt. Det barn som til stadighed får den nederste plads tildelt og offentligt bliver ydmyget og lukket ude af gruppen bliver dømt til ensomhed (Hollman i Rabøl Hansen 2001:46).

Disse begreber beskriver på forskellig vis den samme konsekvens, nemlig at bestemte sociale processer og situationer kan føre til en udelukkelse af enkelte personer fra det sociale fællesskab. Resultatet bliver et menneske, der er alene uden mulighed for social omgang med andre mennesker. Fra denne objektivt set socialt isolerede situation er der ikke særligt langt til, at en subjektiv følelse af ensomhed opstår.

Referencer

Dessau, Frederik (1994): *Ene og alene*. Gyldendals Paperbacks

Ekmann, Anette; Eriksen, Louise; Flensborg-Madsen, Trine; Hansen, Kåre; Smith Nielsen, Signe og Willadsen, Sarah Fredsted (2002): *Ensomhed – et kvantitativt og kvalitativt studie af ensomheds effekt på helbred blandt danske skoleelever*. Projekt fra Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet

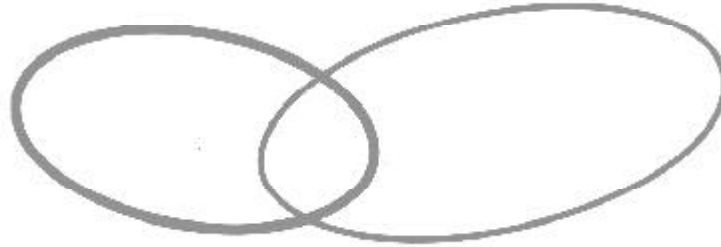
Hollman, Sidsel Stenbak (2001): "Livet leves vandret. Relationsdannelse i ensomhed" i: Rabøl Hansen, Helle, Aasted Halse, John og Christensen, Birk (red) (2001) *A*MO*R – Antimobberåd. Artikelsamling om udstødelse blandt skolebørn*. Børns Vilkår Forlag

Højlund, Holger (2001): *Ældre og ensomhed - en oversigt over teori og forskning*. Gerontologisk Institut, nr. 6

Schultz Jørgensen, Per og Due, Pernille (2001): "Møbning rammer bredt og dybt" i: Rabøl Hansen, Helle; Aasted Halse, John og Christensen, Birk (red) (2001) *A*MO*R – Antimobberåd. Artikelsamling om udstødelse blandt skolebørn*. Børns Vilkår Forlag

3. Ensomme unge

Ensomhed er ikke et selvstændigt forskningsfelt, men indgår som regel som underemne i forskellige undersøgelser med et bredere sigte, fx trivsels- og sundhedsundersøgelser. Vi vil starte med at præsentere de undersøgelser, der faktisk søger at sætte tal på ensomhedsproblemet og dernæst se på forskelligt talmateriale om tilgrænsende aspekter af ensomhed. I kapitlet inddrager vi en undersøgelse om skolebørns sundhed og sundhedsvaner (Due m.fl. 2001, Rasmussen m.fl. 2000), som er gennemført med løbende mellemrum siden 1985 af Institut for folkesundhedsvidenskab. Undersøgelsen udgør den danske del i den internationale HBSC undersøgelse om skolebørns sundhedsvaner. Derudover inddrager vi Niss Skov Nielsens undersøgelse af skoleelevers livsstil i Frederiksborg Amt (Skov Nielsen 1998), en undersøgelse foretaget af Statens Institut for

Folkesundhed (Nielsen m.fl. 2001), et mindre pilotprojekt af Jørn Halberg Beckmann fra Odense Universitets-hospital om udvikling af en psykologisk sundhedsprofil (Halberg Beckmann 1999) samt en undersøgelse fra Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi om gymnasie- og HF-elevs sundhed og livsstil (Nielsen 1998).

Gruppen af unge mellem 15 og 25 år udgjorde i januar 2002 næsten 670.000 unge ifølge Danmarks Statistik svarende til mellem 55.000 og 70.000 unge på den enkelte årgang. Disse tal kan være gode at huske, når vi i det følgende præsenterer procentsatser for problemernes omfang fra forskellige undersøgelser, da det giver en fornemmelse af, hvor mange unge der kan være omfattet af problemet. Vi vil imidlertid allerede her gøre opmærksom på, at det ikke har været muligt at finde undersøgelser om unge i alderen 20-25.

Ensomhedens mulige omfang

Fire undersøgelser giver hver deres bud på ensomhedens omfang blandt børn og unge.

a. Skolebørnsundersøgelsen

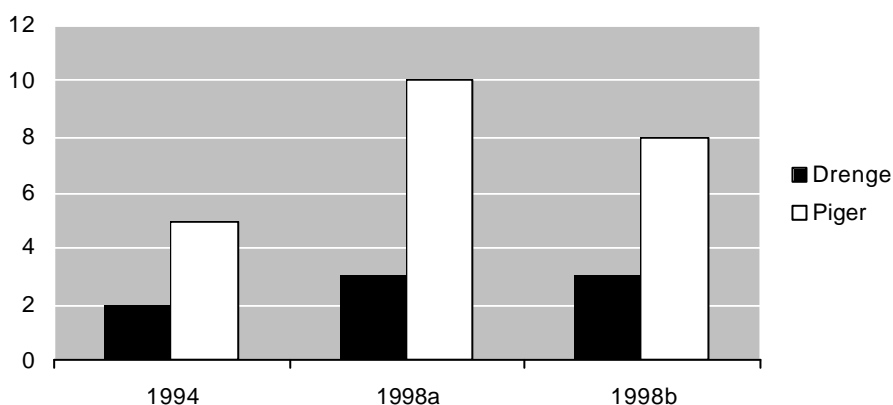
Skolebørnsundersøgelsen har til formål at give et samlet billede af børns og unges sundhedsvaner. HBSC undersøgelsen (Health, Behaviour, School, Children) har i 2001 deltagelse af forskere fra mere end 30 lande primært fra Europa og Nordamerika, og den gennemføres med løbende mellemrum, hvorfor det er muligt at se en udvikling i forholdene og sammenligne Danmark med tilsvarende udenlandske undersøgelser (Due m.fl. 2001:26).

Institut for folkesundhedsvidenskab har gennemført undersøgelserne i 1985/1986, 1988/1989, 1991/1992, 1993/1994, 1997/1998 og senest i 2001/2002. Det har imidlertid kun været muligt at skaffe resultaterne fra undersøgelsen i 1994 og 1998. Der er tale om en landsdækkende undersøgelse, hvor et repræsentativt udsnit af danske skoleelever i hhv. 5., 7. og 9. klasse deltager i undersøgelsen (5205 danske skoleelever deltog i undersøgelsen i 1998).

Diagrammet viser, at ensomheden blandt de 15-årige øjensynligt er steget fra 1994 til 1998 og i højere grad blandt pigerne end drengene.

Ensomhed blandt 15-årige i %

Data for 1994 i King m.fl. 1996:91, data for 1998a i Due m.fl. 2001:218 og data for 1998b i Ekmann m.fl. 2002:29.

En projektgruppe ved Institut for folkesundhedsvidenskab har arbejdet videre med tallene fra skolebørnsundersøgelsen og konstrueret et ensomhedsindeks baseret på tre af spørgsmålene i HBSC-undersøgelsen. Indekset er konstrueret ud fra spørgsmålene: Føler du dig ensom? Er det nemt for dig at få nye venner? Hvor tit føler du dig udenfor? Resultaterne af dette er, at 17,5% af drengene og 28,5% af pigerne oplever ensomhed i højere eller lavere grad (Ekman m.fl. 2002:29).

Projektgruppen har også gennemført en kvalitativ undersøgelse, som handler om, hvordan unge opfatter ensomhedsbegrebet. Her viser det sig, at emnet er så tabuiseret, at man ikke altid selv vil erkende, at man er ensom og derfor vælger andre ord for følelsen, såsom at være ked af det eller at føle sig såret. Det indikerer, at der kan være tale om en vis underrepræsentation af faktisk ensomme i besvarelserne. Det må forventes, at nogle ensomme vælger at svare benægtende på, at de er ensomme, fordi de selv forbinder deres ensomhed med en anden følelse.

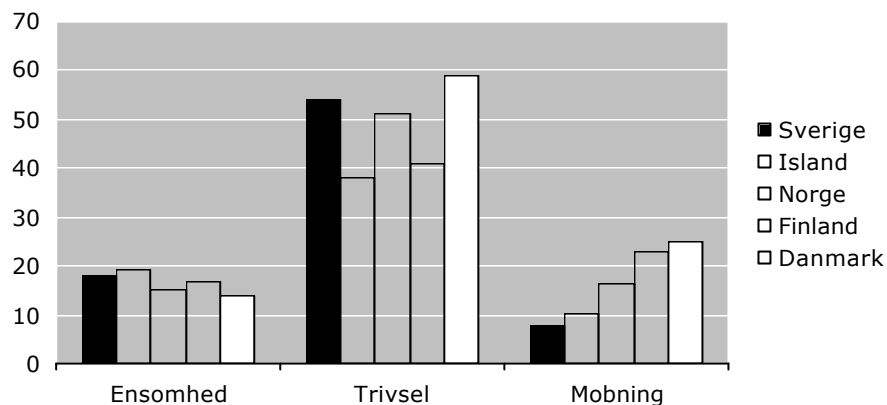
De internationale sammenligninger viser, at piger generelt har en højere tendens til at føle sig ensomme end drenge, og at det er i de skandinaviske lande, der er færrest unge, som ofte føler sig ensomme (King m.fl. 1996:91, Due m.fl. 2001:218).

b. Børn og børnefamiliers sundhed og velfærd i Danmark

Statens Institut for Folkesundhed udgav i 2001 resultaterne af en større undersøgelse og kortlægning af børn og børnefamiliers sundhed og velfærd. I denne rapport er det forældrene, der bliver spurgt om deres opfattelse af deres børns sundhed og velfærd.

Der er bl.a. spurgt om, hvor mange der mener, at deres børn *ikke* føler sig ensomme. I gruppen af forældre til unge mellem 13 og 17 år er der i 1996 84,6%, der svarer, at de unge ikke føler sig ensomme, svarende til at 15,4% faktisk føler sig ensomme. I 1984 var der hele 89,6% af forældrene, der svarede, at de unge ikke følte sig ensomme. Dermed er der tale om en stigning på 5% fra 1984 til 1996 i antallet af unge, der ifølge deres forældre føler sig ensomme (Nielsen m.fl. 2001:145).

I en sammenligning af nordiske børns oplevelse af ensomhed, generelle trivsel og mobning kommer rapporten frem til den lidt overraskende opdagelse, at de danske børn og unge sammen med de svenske børn og unge har den højeste trivsel og den mindste oplevelse af ensomhed. Samtidig konstateres det, at de danske børn både mobber mere og bliver mobbet mere end børnene i de øvrige nordiske lande. Tilsyneladende er der altså ikke en så indlysende sammenhæng mellem lav trivsel, ensomhed og mobning, som man

Ensomhed, trivsel og mobning blandt unge i Norden i %
 Diagrammet er udarbejdet på grundlag af Nielsen m.fl. 2001:147 - 151

umiddelbart kunne tro. Ovenstående søjlediagram er udarbejdet på baggrund af denne nordiske sammenlignende analyse og demonstrerer udmærket den manglende sammenhæng (Nielsen m.fl. 2001:147-151).

Det fremgår af diagrammet, at de danske børn har den højeste trivsel og den laveste grad af ensomhed i Norden på trods af, at det samtidig er de danske børn, der bliver mobbet mest.

c. Sundhed og livsstil hos elever på ungdomsuddannelserne i Frederiksborg Amt

Formålet med denne undersøgelse er at belyse livsstilen blandt unge på ungdomsuddannelser og de sociale faktorer, der har betydning for deres livsstil med henblik på at klarlægge mulighederne for at

påvirke de vaner, der giver en dårlig sundhedstilstand.

Der er tale om en Ph.d.-afhandling af Niss Skov Nielsen udarbejdet ved det Sundhedsvidenskabelige Fakultet på Københavns Universitet. Afhandlingen er baseret på en spørgeskemaundersøgelse gennemført i 1994/1995 og omfatter 6444 15-20 årige, der på daværende tidspunkt var indskrevet ved en ungdomsuddannelse i Frederiksborg Amt. Skov Nielsen påpeger, at der formodentlig er en underrepræsentation af de svageste blandt de unge, idet disse ofte ikke går videre på en ungdomsuddannelse (Skov Nielsen 1998:50). Da Frederiksborg Amt heller ikke kan anses for at være repræsentativ for Danmark som sådan, men derimod ligger i den mere velhavende og veluddannede del

af de danske amter, er det et problem at generalisere ud fra undersøgelsen.

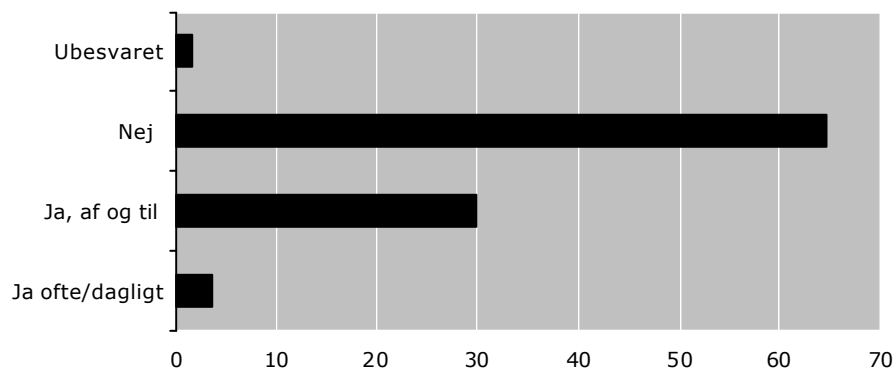
Selve afhandlingen beskæftiger sig med sammenhængen mellem integration/isolation og forskellige livstilsfaktorer og har derfor ikke som formål at sige noget om ensomhedsproblemets omfang. I forbindelse med de foretagne spørgeskemaundersøgelser er der ikke desto mindre stillet konkrete spørgsmål til de unges oplevelse af ensomhed. Det er derfor muligt at bruge undersøgelsen til at give et bud på omfanget af denne. Spørgsmålet, der bliver stillet, er: Er du i din dagligdag ude for ensomhed? Svarkategorier er opdelt i 'ja - ofte/dagligt', 'ja, af og til', 'nej' og 'ubesvaret' (Skov Nielsen 1998, spørgeskema s.

12). Fordelingen af svarene i de 4 kategorier er præsenteret i nedenstående søjlediagram. Her er det værd at notere sig, at spørgsmålet er formuleret på en måde, så det er op til respondenterne selv at afgøre, om ensomhed skal opfattes som henholdsvis noget objektivt eller noget subjektivt.

Af diagrammet fremgår det, at 3,7% af de unge oplever ensomhed ofte eller dagligt, og at yderligere 30% oplever at være ensomme af og til. Nu er det ikke klart defineret, hvad af og til betyder i tid, men ikke desto mindre viser besvarelsenerne, at minimum 33,7% af de unge, der har deltaget i undersøgelsen, kender følelsen af at være ensom. Denne undersøgelse er dog, som nævnt ovenfor, næppe repræsentativ for alle unge i alders-

Ensomhed blandt 15-20 årige i Frederiksborg Amt i %

Diagrammet er udarbejdet på baggrund af Skov Nielsen 1998, spørgeskema, spm. 29 "Er du ude for ensomhed i din dagligdag?", s. 12

gruppen, da de svageste unge er underrepræsenteret. En rimelig antagelse er, at andelen af ensomme unge er højere blandt gruppen af svage unge, hvorfor de tal der præsenteres her må formodes at ligge i underkanten.

d. Udvikling af en psykologisk sundhedsprofil - et pilotprojekt

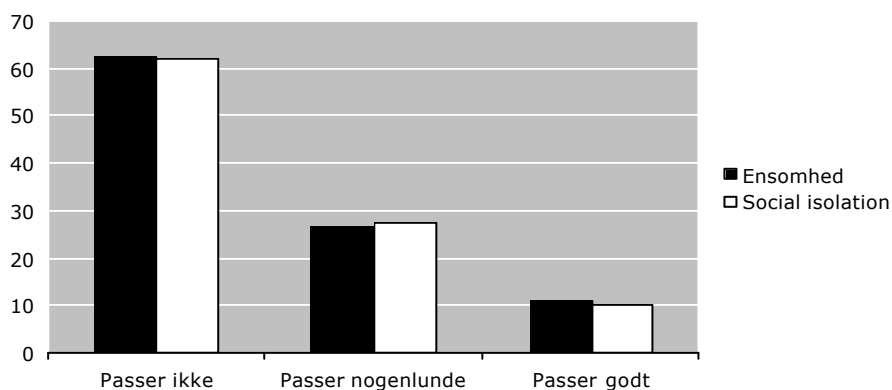
Professor, Dr. Med. Jørn Halberg Beckmann har i regi af Odense Universitetshospital gennemført et pilotprojekt om udvikling af en psykologisk sundhedsprofil for unge (Halberg Beckmann 1999). Ensomhed og social isolation indgår som to ud af i alt 26 dimensioner i denne sundhedsprofil. Selvom der er tale om et pilotprojekt, at der kun er inddraget 670 skolebørn og at den undersøgte gruppe er i

alderen 12-18, finder vi det relevant at omtale projektet her. Diagrammet nederst på siden viser undersøgelsens resultater om omfanget af ensomhed og social isolation.

For at få svarene på, i hvilket omfang det passer på de adspurgte unge, om de føler sig ensomme, er de blevet bedt om at forholde sig til udsagnet: "Jeg har svært ved at få venner og føler mig tit ensom og udenfor". For at finde andelen af dem, der føler sig socialt isolerede, har de unge skullet forholde sig til følgende udsagn: "Jeg føler mig udenfor, også når jeg er til fest, og jeg holder mig i baggrunden" (De to udsagn refererer til dimension 3 og 12 i Halberg Beckmann 1999:11). Svarene på de udsagn,

Ensomhed og social isolation blandt 12-18 årige i %

Diagrammet udarbejdet på grundlag af Halberg Beckmann 1999, s. 27 og 36

de unge skulle forholde sig til, tager udgangspunkt i de unges egen følelsesmæssige opfattelse af situationen, dvs. det subjektive aspekt. Hermed adskiller Halberg Beckmanns undersøgelse sig fra de øvrige undersøgelser, der fokuserer mere på det kvantitative aspekt.

Som det kan ses af ovenstående diagram, er der meget stor overensstemmelse mellem, hvor mange der oplever sig selv som værende ensomme (11,3% mener, at udsagnene om ensomhed passer eller passer fuldstændigt), og hvor mange der oplever sig som socialt isolerede (10,2% mener, at udsagnene om social isolation passer eller passer fuldstændigt). Undersøgelsen giver imidlertid ikke mulighed for at afgøre, om det er desamme unge, der føler sig både ensomme og socialt isolerede.

Da der er tale om et pilotprojekt med en begrænset undersøgelsesgruppe og med det primære mål at udvikle en metode frem for at frembringe pålidelige data om unges sundhedstilstand, må resultaterne tages med forbehold.

Relaterede aspekter

Nogle forskere har undersøgt forhold, der er relateret til ensomhed. Eksempler på dette er sammenhængen mellem ensomhed og mobning, manglende social kontakt og nogen at være fortrolig

med. Mobning vil blive gennemgået i det følgende kapitel, imens social kontakt og fortrolighed vil blive gennemgået i det følgende. Fælles for disse indirekte tilgange til ensomhedsproblematikken er, at de er udarbejdet på det sundhedsvidenskabelige område og antager, at sociale forhold kan føre til ensomhed og få helbredsmæssige konsekvenser.

Den sociale kontakt

Den ovenfor omtalte afhandling af Skov Nielsen om sundhed og livsstil hos elever på ungdomsuddannelserne i Frederiksborg Amt undersøger også de unges kontakt til familie, venner og klassekammerater. Af diagrammet på næste side fremgår det, hvor stor en del af de 15-20 årige, der aldrig eller sjældnere end en gang om måneden ser slægtninge, skolekammerater og andre venner.

Skov Nielsen har ikke lavet et krydscheck af, om det er de samme unge, der hverken ser slægtninge, skolekammerater eller andre venner. Det kan derfor forholde sig sådan, at de unge, der fx aldrig ser skolekammerater, i stedet har en jævnlig kontakt med venner uden for skolen eller med slægtninge. Omvendt kan man heller ikke udelukke, at der er sammenfald. Hvis dette er tilfældet, tyder undersøgelsen i princippet på, at op til 7-8% af de unge aldrig eller sjældent har socialt samvær med andre end dem, de bor sammen med.

Socialt samvær i fritiden blandt 15-20 årige i Frederiksborg Amt.

Diagrammet er udarbejdet på baggrund af Skov Nielsen 1998, spørgeskema, spm. 21, 22 og 23, s. 8-9.

I den tidligere nævnte undersøgelse fra Statens Institut for Folkesundhed fra 2001 kan man læse, at 2% af børnene i alderen 7-17 år aldrig ses med kammerater, og at yderligere 2% maksimalt ses med kammerater een gang om måneden (Nielsen m.fl. 2001:100). Samtidig svarer forældrene, at 0,6% af de 13-17 årige ikke har nogen venner (Nielsen m.fl. 2001:136), hvilket umiddelbart står i modsætning til, at 4% aldrig eller sjældent ses med kammerater. Der er også relativt stor forskel på hvor mange, der føler sig ensomme (nemlig 15,4% jf. tidligere afsnit), og hvor mange der aldrig eller sjældent er sammen med kammerater (4%).

Undersøgelsen omfatter også en vurdering af børnene og de unges trivselsniveau, og ser bl.a. på, hvordan sammenhængen er mellem

et højt eller lavt trivselsniveau og antallet af gode venner. Resultaterne af denne undersøgelse fremgår af skemaet på næste side.

Kun ca. 39% af de børn, der ikke har nogle venner har et højt trivselsniveau. Denne gruppe udgør dog kun 1,8% af de adspurgte børn. Næsten 63% af de børn, der har 3 eller flere venner, har et højt trivselsniveau, og denne gruppe udgør samtidig 78,2% af samtlige børn i undersøgelsen. Blandt de børn, der havde 1-2 venner, var ca. 45% med et højt trivselsniveau. Denne gruppe udgør 20% af børnene. Tallene viser en klar sammenhæng mellem antallet af venner og et højt trivselsniveau. Dermed er der også en større sandsynlighed for at trives dårligt, hvis man ingen venner har.

Trivselsniveau og gode venner blandt de 12-17 årige i % i 1996			
	Højt trivselsniveau	Lavt trivselsniveau	Andel børn
Ingen venner	38,9	61,1	1,8
1-2 venner	44,6	55,4	20
3 eller flere venner	62,9	37,1	78,2
I alt	58,8	41,2	100

Nielsen m.fl. 2001:142. Kolonnen 'antal børn' i den oprindelige tabel er ændret til 'andel børn' i tabellen ovenfor.

En undersøgelse af gymnasie- og HF-elevs sundhedsvaner og livsstil i 1996-97 fra Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi viser følgende:

Langt de fleste elever har et godt socialt netværk, idet 7 % er sammen med klassekammerater i fritiden, og 85 % er sammen med andre kammerater i fritiden. Det er bemærkelsesværdigt, at 25% af pigerne mod 14% af drengene angiver at have følt sig ulykkelige, nedtrykte eller ligefrem deprimerede inden for de seneste 14 dage. 25% af pigerne og 20% af drengene har problemer i en grad, så det vanskeliggør daglige gøremål. 2% angiver, at problemer går "meget" ud over daglige gøremål. Det er de færreste elever, der ikke føler sig i stand til at gøre noget ved deres problemer. Det er kun 4% af drengene og 2% af pigerne, der svarer, at de [ikke] har nogen at tale med om deres problemer.

Det er dog bemærkelsesværdigt, at hele 43% af drengene mener de er bedst til at klare problemerne selv. (Nielsen 1998:7-8).

Dette citat illustrerer problematikken udmærket. På den ene side gøres der opmærksom på, at hovedparten af de unge har et godt og solidt socialt netværk, og at det kun er omkring 2-4% af de unge, der har virkelig alvorlige problemer. Set fra den synsvinkel må problemet med ensomhed blandt unge være relativt begrænset. Når man læser citatet nærmere kommer det imidlertid frem, at det er en meget stor andel (op mod 27%) af de unge, der har deltaget i undersøgelsen, der oplever så store personlige problemer, at det vanskeliggør deres mulighed for at leve et helt almindeligt liv. Endvidere er det påfaldende, at mere end 4 ud af 10 drengene mener, at problemer er noget, man selv bør løse, og at

ca. 20% af de unge tilsyneladende ikke har et særligt godt socialt netværk. De umiddelbart positive informationer, der bliver fremhævet i undersøgelsen er altså ikke nødvendigvis så positive igen, når man ser nærmere på dem.

Fortrolighed

En stor del af de unge oplever en mangel på fortrolige, de kan dele deres glæder og sorger med. Skov Niensens undersøgelse peger på, at 11% af de 15-20 årige undlader at tale med andre mennesker om deres problemer. De vælger i stedet at klare sig selv. Samtidig siger 5,8% af de unge i denne undersøgelse, at de ikke har nogen mennesker, de har fuld fortrolighed til (Skov Nielsen 1998:10).

Skolebørnsundersøgelsen fra 1998 peger på, at 64% af børnene har både forældre og venner, de kan tale fortroligt med, imens 6% tilhører den isolerede gruppe, som slet ikke har nogen at tale fortroligt med (Rasmussen m.fl. 2000:45).

I DIKES undersøgelse af gymnasie- og HF-elevs sundhed og livsstil peges der på, at der kan være en sammenhæng mellem, hvor mange sociale kontakter den unge har i det daglige, og om der er nogen at betro sig til om problemer:

Blandt de drenge der sjældent ser venner eller skolekammerater, er der således 58%,

der enten 'klarer sig selv', eller 'ikke har nogen at tale med om problemer' (Nielsen 1998:39).

Der er en afvigelse i forhold til dem, der ofte ser deres venner og kammerater i fritiden. Her er det "kun" 43%, der ikke taler med nogen om deres personlige problemer. Pigerne afviger ikke fra det mønster, man kan se hos drengene, men problemets omfang er mindre. Blandt pigerne er det 14% af dem, der ofte ser venner og 27% af dem, der ikke ser venner, og som ikke har nogen at tale med om personlige problemer (Nielsen 1998:39). Spørgsmålet er, om det på denne baggrund kan konkluderes, at en væsentlig årsag til ensomhed kan findes i det forhold, at en meget stor andel af de unge mangler en eller flere mennesker, de føler de kan stole på og have som fortrolige.

Opsamling

Vi har i det ovenstående præsenteret en lang række tal om ensomhed og aspekter relateret til ensomhed blandt børn og unge.

Der er et generelt problem med repræsentativiteten i forhold til den aldersgruppe, vi beskæftiger os med. Dels mangler der tal for de ældste i målgruppen (de 20-25 årige). Dels er der en skæv social fordeling på de unge, der indgår i undersøgelsen, idet de svageste unge formentlig er underrepræsenteret.

Som det fremgår, giver undersøgelserne ikke en entydig beskrivelse af ensomhedsproblemet, hverken af dets omfang eller af de relaterede aspekter. I det følgende sammenfatter vi hovedresultaterne af de gennemgåede undersøgelser.

Ensomhedens omfang

Først og fremmest giver undersøgelserne forskellige bud på, hvor mange der er ensomme:

13-17 årige: 15,4% føler sig ifølge forældrene ensomme (Nielsen m.fl. 2001)

15 årige: 3% af drengene og 10% af pigerne eller 8% i alt føler sig ensomme (Rasmussen m.fl. 2000)

15-20 årige: 33,7% er ofte eller af og til ude for ensomhed (Skov Nielsen 1998)

12-18 årige: 11,2% føler sig ensomme (Halberg Beckmann 1999)

Undersøgelserne fastsætter således omfanget af ensomhed blandt unge til et sted mellem 8 og 34%.

Forskel på kønnene

Ifølge skolebørnsundersøgelsen er der en tendens til, at flere piger føler sig ensomme end drenge. Dette billede fremgår også af de internationale undersøgelser. De

øvrige undersøgelser indeholder ikke tal for hhv. drenge og piger.

Udviklingen i ensomhed

To undersøgelser siger noget om udviklingen i ensomhedsproblemet. Nielsen m.fl. peger således på, at problemet blandt de 13-17 årige er steget fra 1984 til 1996 fra 11,4% til 15,4%, mens skolebørnsundersøgelsen peger på en stigning fra 2 til 5% for de 15-årige drenges vedkommende og fra 5 til 10% blandt pigerne i perioden 1994-1998.

Omfanget af social isolation

Et par af undersøgelserne indeholder tal for de unges sociale relationer og dermed for den sociale isolation. Disse tal varierer på tilsvarende vis. Ifølge undersøgelsen fra Statens Institut for Folkesundhed har 4% af de 7-17 årige aldrig eller sjældent samvær med venner. Samme undersøgelse viser imidlertid også, at 0,6% af de 13-17 årige ikke har nogen gode venner. Skov Niensens undersøgelse af de 15-20 årige i Frederiksborg Amt indikerer, at 7-8% aldrig eller sjældent har samvær med andre i fritiden udover dem, de bor sammen med. Det er altså heller ikke for alvor muligt at sige noget om omfanget af den sociale isolation. Halberg Beckmanns undersøgelse peger på, at 10,2% af de 12-18 årige føler sig socialt isolerede.

Sammenhæng mellem ensomhed og social isolation

Flere af undersøgelserne indeholder således tal for såvel ensomhed som social isolation. Hvis vi sammenstiller tallene, viser sig følgende:

12-18 årige: 11,2% føler sig ensomme, mens 10,2% føler sig socialt isolerede (Halberg Beckmann 1999)

13-17 årige: 15,4% føler sig ensomme, 4% har aldrig eller sjældent samvær med andre, mens 0,6% ikke har nogen gode venner (Nielsen m.fl. 2001)

15-20 årige: 33,7% føler sig ofte eller af og til ensom, mens muligvis 7-8% aldrig eller sjældent har samvær med andre i fritiden udover dem, de bor sammen med i 1994/1995 (Skov Nielsen 1998)

Det er således kun i Halberg Beckmanns undersøgelse, at antallet af unge, der føler sig ensomme og antallet af unge, som er socialt isolerede, er lige stort. Det kan muligvis afspejle en forskel på undersøgelsesdesignet, idet Halberg Beckmann spørger til såvel den følelsesmæssige oplevelse af ensomhed som social isolation, mens de øvrige spørger til hhv. oplevelsen af ensomhed og omfanget af socialt samvær. Ingen af undersøgelserne undersøger imidlertid, om det er den samme gruppe, der føler sig ensomme, og som er socialt isolerede.

Sammenhæng mellem trivsel og antal venner

Nielsen m.fl. påviser umiddelbart en sammenhæng mellem trivselsniveauet og antallet af venner, idet tallene i undersøgelsen viser en tendens til, at trivselsniveauet stiger med antallet af venner (Nielsen m.fl. 2001).

Sammenhæng mellem trivsel og ensomhed og mobning

Skolebørnsundersøgelsen indeholder tal for mobning, ensomhed og trivsel. En nordisk sammenligning indikerer, at der ikke umiddelbart er nogen sammenhæng mellem disse tre fænomener (Rasmussen m.fl. 2000).

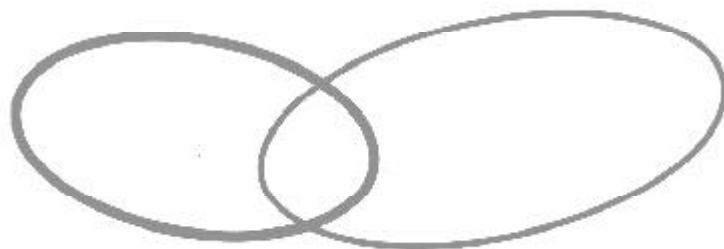
Referencer

- Due, Pernille; Schultz Jørgensen, Per og Holstein, Bjørn E. (2001): *Sundhed på vippen. En undersøgelse af skolebørns sundhed, trivsel og velfærd*. Hans Reitzels Forlag
- Halberg Beckmann, Jørn (1999): *Børn og unges trivsel*. Odense Universitetshospital
- Ekman, Anette m.fl. (2002): *Ensomhed – et kvantitativt og kvalitativt studie af ensomheds effekt på helbred blandt danske skoleelever*. Institut for folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet
- Højlund, Holger (2001): *Ældre og ensomhed – en oversigt over teori og forskning*. Gerontologisk institut, nr. 6
- King, A.; Wold, B.; Tudor-Smith, C. & Harel, Y. (1996): *The Health of Youth: A cross-national survey*. WHO Regional Publications, European Series Nr. 69. www.hbsc.org/publications.
- Nielsen, Anne m.fl. (2001): *Børn og børnefamiliers sundhed og velfærd i Danmark – og udviklingen siden 1984*. Statens Institut for folkesundhed
- Nielsen, Gert Allan (1998): *Gymnasie- og HF-elevs sundhedsvaner og livsstil 1996-97*. Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi
- Rasmussen, Mette; Due, Pernille og Holstein, Bjørn E. (2000): *Skolebørnsundersøgelsen 1998. Sundhed, sundhedsvaner og sociale forhold*. Institut for folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet
- Skov Nielsen, Niss (1998): *Sundhed og livsstil hos elever på ungdomsuddannelserne i Frederiksborg Amt*. Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi

4. Samfundet i dag

I litteraturen nævnes en række forhold, der kendetegner den generelle udvikling af samfundet i moderne eller postmoderne tid. Den samfundsmæssige udvikling er inden for de seneste 40 år gået mod en stigende individualisering (mere råderet og selvbestemmelse for den enkelte) og ændringer i familie- og arbejdsmarkedsstrukturer. Samtidig peges der på en stigende differentiering (spredning) i samfundet og en for individet medfølgende frihed til (eller krav om) selv at navigere i dette kaos og skulle vælge og etablere sine sociale relationer (Christensen 2002:4, Dencik og Schultz Jørgensen 2001:9-14).

En del af litteraturen søger i nogle af disse generelle forhold at finde årsagerne til, at mange mennesker føler sig ensomme. De udgivelser, vi primært vil referere i det følgende, er: "Kammeraterne og moderniteten" (2001) af Ivar Frønes i Dencik og Schultz Jørgensen, "Anonym rådgivning af børn og unge" (1999) af Ida Koch og Torben Bechmann Jensen, "Skolens sociale liv" (1996) af

John Aasted Halse, Lilly Zeuner "Den moderne tidsalder og de unge" (1994) samt Mogens Nygaard Christoffersen "Barn og ungdoms levkår i Norden" (1999).

Det moderne samfunds frihed og krav

Forbundet med en større individualisering er også en større differentiering i livsforhold og livsstil. Denne spredning er med til at sætte spørgsmålstejn ved de traditionelle sociale fællesskabers fortsatte gyldighed, og betydningen af ens tilhørsforhold til for eksempel familien, en særlig social klasse eller køn afløses i højere grad af et tilhørsforhold til forskellige subkulturer, som man selv må finde og vælge. (Koch og Jensen 1999:72).

I det moderne samfund er individer ikke bundet af traditionelle tilhørsforhold og faste arbejdsforløb, uddannelsesforløb og sociale sammenhænge. En konsekvens af den stadige individualisering og differentiering og de stadig flere muligheder for individet kan være,

at forskellen mellem mennesker bliver større, samtidig med de fælles berøringsflader mellem mennesker bliver mindre. Koch og Jensen peger i forbindelse med deres undersøgelse af anonym rådgivning af børn og unge i 1999 på, at resultatet kan blive, at fællesskaber mellem mennesker indholdsmæssigt og kvalitativt udtynnes og opløses (Koch og Jensen 1999:73).

Samtidig betyder udviklingen mod en større individuel frihed også, at den enkelte selv bærer ansvaret for sin egen udvikling og for at skabe sin egen identitet (Dencik og Schultz Jørgensen 2001:14, Christensen og Ottosen 1999:4). Den enkelte kan frit vælge imellem forskellige typer uddannelse, arbejde og sociale fællesskaber, hvorigennem han kan skabe sin identitet, men dette stiller på samme tid store krav til den enkeltes personlige kompetencer. Som centrale kompetencer, der er nødvendige for at klare sig i det moderne samfund nævnes i litteraturen ansvarlighed, initiativ, fleksibilitet og refleksion (Koch og Jensen 1999:82, Dencik og Schultz Jørgensen 2001:14).

Sociale relationer i det moderne samfund

I litteraturens behandling af de sociale relationers karakter i det moderne samfund er spørgsmålet om relationernes intimitet og nærhed kontra en stadig større

fjernhed og fragmentering blevet fremhævet som centralt. En del af litteraturen peger på, at børn og unge i dag mangler nære sociale relationer (Zeuner 1994:11, Koch 1998a:5). Ida Koch, der har beskæftiget sig meget med ensomme børn og unge, peger i sine bestræbelser på at forklare nogle af årsagerne til børns og unges ensomhed i Danmark, på, hvordan børn og unge i dag godt nok har en stor og bred kontaktflade, men at denne ikke giver dem intimitet eller nærhed:

Så børn og unge i dag kender og har kendt mange. Men det der er karakteristisk for disse bekendtskaber er for en stor del at de har været kortvarige, "tynde" eller overfladiske, ofte nærmest sporadiske. (Koch 1998a:5)

Det er altså ikke kvantiteten af den sociale omgang, der mangler i dag. Fordi de fleste børn i dag tilbringer meget tid i institutioner med mange andre børn, er det ikke social kontakt som sådan, der mangler. Ifølge Koch er det derimod nærheden, kvaliteten, kontinuiteten og varigheden i de sociale relationer, som ikke er til stede for mange børn og unge i dag. Mange kender ikke nogen, som de har kendt længe nok til, at de føler sig trygge nok til at udtrykke deres følelser og dele deres glæder og sorger med dem. (Koch 1998a:5).

Paradoksalt nok beskrives de nære relationer mellem mennesker

i dag samtidig som mere intime end tidligere. Fordi vores relationer er valgt frit, er der ifølge Lilli Zeuner tale om mere "rene" og intensive relationer. De har ikke en egentlig praktisk funktion i hverdagslivet, som det var tilfældet tidligere, men har som det primære formål at skaffe den enkelte intimitet. Uden intensitet og intimitet har relationen ingen værdi (Zeuner 1994:11, 15).

Ida Koch peger på, at mange børn og unge ikke formår at etablere og fastholde disse særlige, frivilligt skabte intime relationer, samtidig med de ikke indgår i traditionelle bindende fællesskaber. De børn og unge, som ikke formår at bruge den frihed, der ligger i selv at kunne skabe sine egne relationer, står derfor alene uden de tætte sociale relationer, hvor de kan eksponere sig selv (Koch 1998a:6).

Netværk

Opløsningen af de traditionelle og faste sociale relationer betyder, at det har været nødvendigt at finde noget andet at sætte i stedet for. Her er *netværket* blevet udpeget som centralt for den individuelle sociale velfærd i det moderne samfund. Et individs netværk bygger på de sociale relationer, individet har igennem for eksempel familie, arbejde, skole og fritidsaktiviteter (Due m.fl. 2001:49). Forskningen i netværk fokuserer især på betydningen af et individs netværk for individets psykiske og

sociale velfærd. (Due m.fl. 2001:53, Nygaard Christoffersen 1999:65-66).

Nygaard Christoffersen nævner blandt andet, at netværket er vigtigt for udviklingen af vores identitet og selvforståelse (Nygaard Christoffersen 1999:65). Pernille Due antager, at den sociale støtte, der er i et netværk, kan have en direkte positiv påvirkning ved at give øget selvværd, bedre sundhedsvaner og nedsætte individets sårbarhed. Derudover har et stærkt netværk også indflydelse på, hvor godt man er i stand til at klare stressede situationer og andre belastninger i hverdagen (Due m.fl. 2001:53).

Selvtillid og handlekraft i et stærkt netværk er ressourcer, der har vist sig at fremme sundheden her og nu og senere i livet. (Holstein og Due citeret i Koch 1998a:3).

Det betyder omvendt, at personer uden disse netværk også er mere eksponeret for dårlig trivsel og en ringere sundhedstilstand.

I det moderne samfund er vores sociale relationer både blevet mere frie og mere løse, så der kræves mere af det enkelte individ for at opbygge og fastholde sit netværk. Når et individ udsættes for begivenheder, der svækker netværket kræver det derfor en særlig indsats og kompetence at fastholde eller genopbygge netværket.

Begivenheder, der kan svække ens netværk, er fx opbrud i familien, at man mister sit arbejde, at man bliver udstødt fra en gruppe (som det fx kendes fra mobning i skolerne eller på arbejdspladsen), eller at man kommer ind i et misbrug af alkohol eller stoffer (fx Pedersen 1997, Nygaard Christoffersen 1999).

Sådanne begivenheder kan ødelægge ens netværk og påvirke den sociale integration i negativ retning. Derudover bliver disse begivenheder også tillagt andre negative konsekvenser, som antages at indvirke negativt på ens sociale integration, hvilket behandles i afsnittene om mobning og social udstødning.

Forskningen peger således på, at netværket har betydning for følelsen af ensomhed, og at netværket også påvirker andre sider af individets velbefindende, som igen kan virke tilbage på følelsen af ensomhed.

Den moderne familie

Rammerne om familielivet er ændret betydeligt de sidste 40 år. Kernefamilien er kommet under pres, og fra 70'erne er antallet af brud mellem samlevendesteget. Undersøgelser fra Socialforskningsinstituttet viser, at 10% af de danske børn i dag lever i sammenbragte familier og 15% i eneforsørgerfamilier. Samtidig er kvinderne siden 60'erne blevet en

del af arbejdsmarkedet. Det betyder, at begge forældre i mange familier er udearbejdende og tilbringer relativt kort tid i hjemmet og sammen med deres børn (Christensen og Ottosen 2002:5, Nygaard Christoffersen 1999, Koch 1998a:9).

Om dette har en negativ konsekvens for tætheden i relationen mellem børn og forældre, er der dog flere bud på. Nordmanden Ivar Frønes antager for eksempel, at den moderne familie er kendetegnet ved nærhed, følelser og intimitet, og at børnene placeres i følelsesfællesskabets centrum i familien som familiens grundlæggende projekt (Frønes i Dencik og Schultz Jørgensen 2001).

Frønes peger på nogle typiske træk ved familierelationerne i dag, nemlig at børnene stadig er stærkt afhængige af familien, hvilket blandt andet skyldes det moderne samfunds krav om uddannelse. Uddannelsesinstitutionerne overtager ifølge Frønes ikke familiens opgaver, men skaber tværtimod større forældreafhængighed hos børnene. Deres rolle i børnenes opvækst bliver nemlig meget central, fordi børnene er afhængige af forældrenes hjælp til at komme godt igennem skolen (Frønes i Dencik og Schultz Jørgensen 2001:77).

Ser vi på undersøgelser af den sociale arv, er det usikkert, hvordan denne har udviklet sig.

Det er ligeledes usikkert, hvorvidt institutionernes større betydning i børn og unges liv har haft nogen indflydelse på den sociale arvs betydning og effekt. (Christensen og Ottosen 2002, Inge Bryderup m.fl. 1999, Nygaard Christoffersen 1999) Spørgsmålet om, i hvor høj grad børns sociale isolation eller marginalisering er påvirket af deres sociale arv, er generelt omdiskuteret, og forskningen på dette område er ret begrænset (Inge Bryderup m.fl.1999). De seneste års undersøgelser om social arv har især fokuseret på risikobørn og mønsterbrydere. (Litteratur om social arv behandles mere dybdegående i kapitel 6.)

Skolens nye opgaver: den sociale dimension

Forskere har peget på, at skolen i dag er andet og mere end bare en faglig institution, og at den har fået en social funktion i børnenes og de unges liv. Dette gør skolen til en vigtig aktør i børn og unges socialisering. Børnenes liv i skolen og i det hele taget de organisatoriske og strukturelle rammer, som skolen udgør, har dermed en stor betydning for udviklingen af børnenes sociale færdigheder og dermed også for deres mulighed for at skabe gode sociale relationer senere i livet.

I løbet af 1990'erne har forskningen sat større fokus på skolens sociale sider. Forskningen har været centreret om skolens sociale

opgaver og har taget begreber som "skolens sociale dimension" og "det psykologiske klasseværelse" i brug (Rabøl Hansen m.fl. 2001, Aasted Halse 1995, Due m.fl. 2001). John Aasted Halse mener, at den moderne skole har fået en række nye opgaver, der blandt andet omfatter opdragelse, omsorg og kontakt til forældrene. Han opdeler skolens opgaver før og nu i følgende kerneydelser:

Skolen før og nu (Aasted Halse 1996:14)	
Før	Nu
Kerneydelse: - Undervisning - Pasning forstået som opbevaring	Kerneydelse: - Undervisning - Pasning forstået som opbevaring - Opdragelse - Omsorg - Samarbejde med forældre

Ifølge Aasted Halse har skolen dog ikke kunnet følge med den samfundsmæssige udvikling, og problemet med, hvordan skolen skal opfylde de nye sociale og følelsesmæssige opgaver, er endnu ikke løst. Samtidig peger Aasted Halse på, at der ikke altid er tilstrækkelig fokus på, om denne side af skolelivet fungerer.

I skolen kan der opstå uheldige sociale og følelsesmæssige situationer, hvor negative gruppeprocesser i form af social udstødelse bliver almindelige. Resultatet er, at nogle børn udstødes af

fællesskabet og udelukkes fra selv at gennemgå en positiv socialiseringsproces (Aasted Halse 1996:14-22, Rabøl Hansen m.fl. 2001:76). Aasted Halse benævner denne side af skolelivet som "det psykologiske klasseværelse". Med dette begreb henviser han til, hvordan de enkelte børn og unge fungerer sammen i klassen, hvordan kammeratskabet udfolder sig, om der forekommer klike-dannelser, og hvordan skolens magtstrukturer ser ud (Rabøl Hansen m.fl. 2001:76).

Per Schultz Jørgensen understreger, hvor vigtig "den sociale dimension" i skolen er for børnenes trivsel. Han beskriver den sociale dimension i skolen som de spille-regler, der skaber grundlaget for lære-processen. At lære spilleregler for social omgang udgør desuden en central del af børns socialisering og af udviklingen af deres egne sociale kompetencer. Dermed bliver den sociale dimension en væsentlig forudsætning for elevernes generelle trivsel og udvikling (Schultz Jørgensen og Jensen i Due m.fl. 2001:156).

Trivsel i skolen udvikles i en kultur, der vægter den enkeltes mulighed for selv at finde frem til den personlige balance i forholdet til de andre i det sociale miljø, som skolen og klasserummet udgør. (Schultz Jørgensen og Jensen i Due m.fl. 2001:156).

Skolen udgør på denne måde et rum, hvor børnene lærer at indgå i sociale fællesskaber. Er den sociale dimension i skolen svag, er der risiko for, at nogle børn bliver isolerede og dermed yderligere ikke får mulighed for at tilegne sig de sociale kompetencer, der er nødvendige for at kunne skabe sig sociale relationer og et stabilt netværk i et moderne samfund (Schultz Jørgensen og Jensen i Due m.fl. 2001:156-157).

Uddannelse i moderne tid

Ifølge Koch og Jensen har både uddannelsessystemet og arbejdsmarkedet ændret sig i det moderne Danmark. Det giver på den ene side nye muligheder for nogle unge, men betyder på den anden side også problemer for andre unge. Set i forhold til for 40 år siden giver uddannelsessystemet i dag mulighed for at gå mange forskellige veje, og unge kan vælge mellem mange forskellige uddannelses typer og kombinere dem på forskellig vis (Koch og Jensen 1999:73-74).

Ligesom individet i det moderne samfund har frihed til at vælge sine egne sociale relationer, har det også frihed til selv at vælge uddannelse. De unge har langt flere valgmuligheder i bestemmelsen af deres uddannelsesforløb end tidligere. De er, ifølge Koch og Jensen, ikke i ligeså høj grad bundet af faste traditionelle uddannelsesforløb, som tidligere generationer var.

Det kræver imidlertid af de unge, at de har den nødvendige kompetence til at vælge uddannelsesforløb og til at vurdere relevansen og anvendeligheden af de mange forskellige uddannelsesstilbud, de står overfor. At vurdere den langsigtede anvendelighed og beskæftigelsesmulighed i forhold til de forskellige uddannelser er dog en umulig opgave. Uddannelser, der tilsyneladende er en sikker vej til beskæftigelse, når de startes, kan jo vise sig at føre frem til et lukket arbejdsmarked ved uddannelsens afslutning (Koch og Jensen 1999:87-88). Det store uddannelsesudbud, valgfriheden og den latente risiko, der er forbundet med uddannelsesvalget er med til at skabe usikkerhed blandt mange unge.

Arbejdsmarkedsforhold

Ligesom individualiseringen og de mange valgmuligheder kobler nogle unge af uddannelsessystemet, kan arbejdsmarkedets karakter også gøre, at nogle unge bliver udelukket fra det. Det moderne arbejdsmarked er ifølge Koch og Jensen fleksibelt. I de enkelte stillinger laves der individuelle aftaler om arbejdsvilkårene. Der kan fx være tale om individuelle aftaler om hjemmearbejde eller særlige løn- og pensionsvilkår, og selve ansættelsesperioden kan også være til forhandling. Desuden er tidsbegrænsede ansættelser og løsarbejde blevet stadig mere

almindelige i de senere år (Koch og Jensen 1999:78-79, 87-88).

De krav, det stiller til den enkeltes refleksionsevne og handlekompetence, kan være svære at leve op til for nogle unge, og resultatet af de mange valgmuligheder bliver en følelse af usikkerhed i stedet for en glæde over frihed. Den trygge ramme og det identitetsskabende fællesskab, som en uddannelse eller et arbejde kunne udgøre, risikerer i stedet at blive en uoverkommelig hindring.

Opsamling

Samlet set fremlægges der i forskningen inden for børne- og ungeområdet en række betragtninger om den generelle udvikling i samfundet, der kan medvirke til ensomhedsfølelse blandt unge. Som det er fremgået af det foregående, peger forskningen på, at familiestrukturen, skolesystemet og arbejdsmarkedets karakter i moderne tid gør det svært for nogle individer at finde socialt fodfæste. En række undersøgelser peger desuden på, at den individualisering og opløsning af de traditionelle sociale fællesskaber, som vi ser i det moderne samfund, er en grundlæggende forklaring på ensomhed blandt børn, unge, voksne og ældre i dag.

Forskningen peger på en række overordnede forhold ved udviklingen af det moderne samfund,

som medvirker til, at ensomhed er blevet et stort samfundsmæssigt problem. Selve samfundsstrukturen har fået en form, der medfører, at det enkelte individ i høj grad selv har ansvar for at forme sit eget liv. De faste sociale strukturer, man ser blot en eller to generationer tilbage, er i et vist omfang blevet opløst. Hvis man ikke formår selv at tage det overordnede ansvar for at etablere nogle gode og stærke sociale relationer, er der tilsyneladende en risiko for at blive socialt isoleret og ensom. Særligt unge mennesker, der i det hele taget er ved at danne deres eget udtryk som individer, ser ud

til at være i en risikogruppe. Ungdommen er en tid, hvor man løsriver sig fra familien og i det hele taget bevæger sig rundt mellem forskellige uddannelsesinstitutioner og arbejdspladser. Mange flytter til en ny landsdel og skal etablere nye sociale netværk, som de kan fungere inden for. Denne proces kræver en særlig navigationsevne hos det enkelte individ, og her er der formodentlig nogen, der ikke formår at få etableret sig og i stedet bliver ensomme. Den individuelle frihed, der er det moderne samfunds potentiale, bliver for disse personer i stedet et fængsel, der skaber grundlaget for isolation og ensomhed.

Referencer

Christensen, Else og Ottosen, Mai Heide (2002): *Børn og familier. Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om børn og familie*. Socialforskningsinstituttet (02:8)

Dencik, Lars og Schultz Jørgensen, Per (red.) (2001): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. Hans Reitzels Forlag.

Due, Pernille; Henriksen, Pia; Holstein, Bjørn E. og Schultz Jørgensen, Per (2001): "Børns sociale relationer" i Schultz Jørgensen, Per, Bjørn E. Holstein og Pernille Due (red.) *Sundhed på vippen. En undersøgelse af store skolebørns sundhed, trivsel og velfærd*. Hans Reitzels Forlag.

Frønes, Ivar (2001): "Kammeraterne og moderniteten" i: Dencik, Lars og Schultz Jørgensen, Per (red.) *Børn og familie i det postmoderne samfund*. Hans Reitzels Forlag.

Koch, Ida (1998a): *Oplæg til konference om unge og ensomhed*. Dansk Ungdoms Fællesråd, den 23. november 1998.

Koch, Ida og Jensen, Torben Bechmann (1999): *Anonym rådgivning af børn og unge – om telefonrådgivning opsøgende socialt arbejde og åbne rådgivninger*. Socialministeriet.

Keiding, Lis; Nielsen, Anne; Lie, Harald R. og Madsen, Mette (1998): *Børns sundhed i Danmark*. Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi

Nærvig Pedersen, Anne (red.) (2002): *Børns levevilkår*. Danmarks Statistik

Nygaard Christoffersen, Mogens (1999): *Barn og ungdoms levekår i Norden. Sociale indikatorer på børns levekår*. TemaNord, Nordisk Ministerråd.

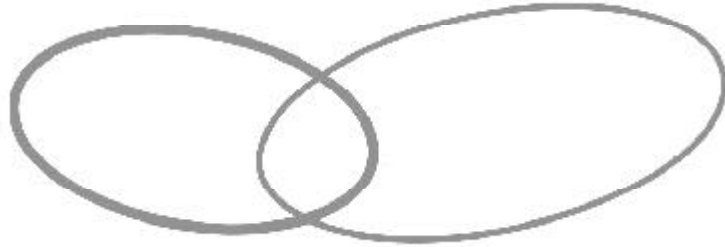
Rabøl Hansen, Helle; Aasted Halse, John og Christensen, Birk (red.) (2001): *A*MO*R – Antimobberåd. Artikelsamling om udstødelse blandt skolebørn*. Børns Vilkår.

Zeuner, Lilli (1994): *Den moderne tidsalder og de unge*. Socialforskningsinstituttet og Det Tværministerielle Børneudvalg.

Aasted Halse, John (1996): *Skolens sociale liv. Skolen er andet end fag*. Dafolo Forlag.

5. Mobning

Inden for de sidste fem-ti år er der foretaget en række undersøgelser og udgivet en mængde litteratur om mobning blandt børn og unge. Det har ikke tidligere været et særligt højt prioriteret emne, men de seneste år er der rettet en stadig større opmærksomhed på området. Den øgede interesse viser sig både som en forskningsmæssig indsats og som en øget politisk interesse. Et godt eksempel er Undervisningsministeriets opfordring til skolerne om at gøre mobbepolitik til et centralt indsatsområde (UVM 1999).

En stor del af forskningen om mobning peger på social isolation og ensomhed som en af de alvorlige konsekvenser, mobning kan have for børn og unge:

Mobning påvirker en persons kontakter til andre i det sociale fællesskab. Man mister kontakter, det vil sige, at det sociale netværk til de andre i gruppen bliver udtyndet eller direkte reduceret. (Schultz Jørgensen og Due i Rabøl Hansen m.fl. 2001:26.)

Det understreges desuden, at mobningen også påvirker vores egen oplevelse af os selv og i værste fald fører til en følelse af ensomhed og af ikke at høre til.

Men mobning antages også at påvirke andre sider ved en persons sociale liv. Det er sider der ofte omtales som en persons sociale integration i mere omfattende forstand. Social integration drejer sig om følelsen af at høre til, om at være én af gruppen og om at slå til i det sociale samspil med andre (Schultz Jørgensen og Due i Rabøl Hansen m.fl. 2001:26.).

I den danske forskning om mobning er der enighed om, at konsekvenserne af mobning er alvorlige for den enkelte person. At blive socialt udstødt kan have konsekvenser ikke blot i den periode, hvor mobningen foregår, men kan også på længere sigt medføre, at barnet mister modet til at tro på fortrolighed og til at turde den intimitet, der kan lede det ud af ensomhed (Hollman i Rabøl Hansen m.fl. 2001:46).

Mobbeforskningen i Danmark

De seneste ti års danske forskning om mobning giver et vigtigt bidrag til en bred teoretisk forståelse af ensomhed blandt børn og unge samt til udviklingen af praktiske løsninger på ensomhedsproblemet. Nogle af de spørgsmål, som mobbeforskningen har belyst, er: hvad forårsager mobning, og hvordan foregår mobning, herunder hvem bliver mobbet, og hvem mobber. Flere udgivelser om mobning omfatter desuden en række praktiske løsningsforslag eller "værktøjskasser", der kan hjælpe ansatte i institutioner og skoler til at reducere eller forhindre mobning.

Det er værd at bemærke, at litteraturen sætter fokus på netop konkrete handlinger, altså på hvordan mobningen foregår i praksis. Der gives mange eksempler på verbale udtalelser og fysiske handlinger og beskrivelser af, hvordan den sociale udstødning foregår.

I det følgende lægger vi vægt på gennemgangen af litteraturen om mobning af børn og unge i skoler og uddannelsesinstitutioner. Vi gennemgår derimod ikke litteraturen om mobning på arbejdspladser, selv om dette område har fået større opmærksomhed de seneste år. Baggrunden for denne prioritering er, at den primære målgruppe for denne kortlægning er unge mellem 15 og 25 år samt at undersøgelser om børn og

mobning peger på centrale problemstillinger knyttet til mobning i skoler og uddannelsesinstitutioner.

De udgivelser, vi primært vil præsentere i det følgende, er artikelsamlingen "Antimobberåd" (2001) og bogen "Opdragelse til fællesskab" (2002) af Birk Christensen, begge udgivet af Børns vilkår, "Ikke mere mobning. Værktøjer for lærere og pædagoger" (2002) af Helle Høiby, "Skolens sociale liv" (1996) af John Aasted Halse, Undervisningsministeriets udgivelse "Mobning – skal ud af skolen" (UVM 1999) samt Børnerådets rapport ved Helle Rabøl Hansen: "Om venskab, drilleri og mobning" (1999). Vi vil desuden henlede opmærksomheden på nordmanden Dan Olweus' arbejde, der har været inspiration for meget af det danske arbejde inden for området (fx Olweus 2000).

Endelig vil vi inddrage resultater fra undersøgelser om mobning præsenteret i Hestbæk og Andersen "Ansvar og værdier" (1999) samt "Børn og børnefamiliers sundhed og velfærd i Danmark" fra Statens Institut for Folkesundhed (2001).

Mobningens omfang

I Hestbæk og Andersens undersøgelse af "Ansvar og værdier" i danske børnefamilier fra 1999 kan man læse, at der blandt de 10-15 årige forekommer mobning ofte eller af og til i 48% af skole-

klasserne. Dog bliver mobningen mindre hyppig, jo ældre børnene bliver. Blandt de 9-11 årige er der mobning i 53% af klasserne, mens mobning forekommer i 39% af klasserne blandt de 14-15 årige. Her ser der altså ud til at være en tendens til, at mobningens omfang aftager, jo ældre børnene bliver. Undersøgelsen viser, at det er antallet af mobbede, der falder med alderen, hvorimod antallet af dem, der mobber, ikke ændres, fordi børnene bliver ældre.

Skolebørnsundersøgelsen fra 1998 og en undersøgelse fra Statens Institut for Folkesundhed bringer begge tal for, hvor stor en stor del af de unge, der både bliver udsat for mobning og selv deltager i at mobbe andre. Tallene fremgår af skemaerne nedenfor.

De to undersøgelser kommer frem til stort set de samme tal, hvad angår gruppen af børn, der både mobber og bliver mobbet samt gruppen af mobbeofre. Når det kommer til grupperne af børn, der enten slet ikke er en del af mobningen samt gruppen af mobbere, er der en markant forskel. Der er ikke nogen indlysende forklaring på den store forskel i de to undersøgelser, da det stort set er samme aldersgruppe og årgang, der er undersøgt.

De to undersøgelser peger på, at antallet af børn og unge, der er involveret i mobning, kan ligge et sted mellem 32 og 45%. Til gengæld viser begge undersøgelser, at omkring 1/4 af børnene er udsat for mobning.

Mobning blandt de 13-17 årige (Nielsen m.fl. 2001:135)		
	Bliver mobbet	Bliver ikke mobbet
Mobber andre børn	Både og gruppen 13%	Mobberne 7%
Mobber ikke andre børn	Ofrene 12%	Hverken/eller gruppen 68%

Mobning blandt 15-årige (Rasmussen m.fl. 2000:52)		
	Bliver mobbet	Bliver ikke mobbet
Mobber andre børn	Både og gruppen 12%	Mobberne 19%
Mobber ikke andre børn	Ofrene 14%	Hverken/eller gruppen 55%

Bemærk, at skemaet er modificeret i forhold til det originale skema i undersøgelsen (Rasmussen m.fl. 2000:52), så den bliver direkte sammenlignelig med skemaet i Nielsen m.fl. 2001.

Mobning og social udstødelse

Ordet mobning bruges oftest om børn og unge og om processer, der foregår i skoler eller institutioner. I litteraturen bruges dog også sideløbende andre begreber, herunder social udstødelse og marginalisering. Der er da også tale om de samme grundlæggende mekanismer, uanset om vi taler marginalisering, mobning eller social udstødning.

Vi kalder det ikke så ofte mobning, når det foregår på samfundsplan, men for udstødelse og marginalisering. Men det er samme sociale proces, der finder sted i de to systemer, skolen og samfundet. Det er udelukkelsen fra et socialt fællesskab (Schultz Jørgensen i Rabøl Hansen m.fl. 2001:117).

Mobning bliver derfor sidestillet med social udstødelse og marginalisering i en stor del af litteraturen, ligesom også konsekvenserne af mobningen af børn og unge kan sidestilles med den isolation og ensomhed, der peges på i undersøgelser af social udstødelse og marginalisering af andre samfundsgrupper.

Forfølgelse og udelukkelse

I litteraturen peges der på to grundlæggende former for mobning: forfølgelse og udelukkelse. Forfølgelse er den aktive og synlige mobning, der tager form af fysisk forfølgelse, tilråb og slåskampe, mens udelukkelse er den passive og "usynlige" form for mobning,

der foregår uden ord, som en tavs udelukkelse og kulde. John Aasted Halse udtrykker det sådan, at mobning kan bestå i direkte fysisk vold, men også tage form af, at offeret bliver "frosset" ud:

Der kan være tale om direkte fysisk vold, men mobningen vil lige så ofte bestå i, at man søger at "fryse" den pågældende ud, udelukke ham/hende fra gruppen, den ingen vil lege med i frikvartererne, sidde ved siden af i klassen, lege med efter skoletid (Aasted Halse 1996:39).

Helle Høiby understreger, at den indirekte mobning er vigtig at være opmærksom på, fordi den er sværere at få øje på. Den volder lige så stor skade som den aktive mobning og er tæt forbundet med ensomme børn, idet strategien fra de mobbedes side netop er isolation og udelukkelse (Høiby 2002:12).

Ofre for mobning

Som led i at forklare årsagerne til mobning, forsøger forskere at finde ud af, hvem der bliver mobbet, og hvilke personlige træk disse personer har. De karakteristika ved den mobbede, som mobbeforskningen peger på, overlapper på nogle punkter dem, der peges på i forskningen om ensomme og marginaliserede unge (fx Koch 1998a:6).

Der hersker ikke enighed om, hvilke grupper af børn og unge, som bliver ofre for mobning. Helle

Høiby nævner, at de typiske ofre for mobning er forsigtige, følsomme og stilfærdige børn, der er mere generte, ængstelige og usikre end børn i almindelighed (Høiby 2002:26). Andre mener, at der er forskellige typer af mobbeofre, og at spektret rækker lige fra de stille og tilbageholdende typer til dem, der "slår igen" og aktivt forsøger at modsætte sig udstødselen (UVM 1999:4, Schultz Jørgensen og Due i Rabøl Hansen m.fl. 2001:27).

I forsøget på at udpege typiske kendetegn ved ofre for mobning er det også blevet diskuteret, om udseende kan spille en rolle. Nogle peger på, at ofre for mobning tit har et særligt udseende for eksempel er rødhårede eller tykke (Aasted Halse 1996:44). Andre mener derimod, at dette er en myte, og at der er en mindre forbindelse mellem udseende og mobning. De konkrete fysiske ting, personer mobbes for, er kun en undskyldning for at kunne mobbe (Høiby 2002:17-18, UVM 1999:5).

Flere forskere understreger, at der ikke med sikkerhed kan peges på særlige personlige træk, der indebærer mobning, eller som hindrer mobning. Alle kan blive udsat for det, og ifølge Børnerådets rapport "Om venskab, drilleri og mobning" har 49% af alle børn oplevet at blive mobbet mere end to gange (Rabøl Hansen 1999:1).

Ofrenes sociale og familiære baggrund er et emne, som er blevet mindre detaljeret behandlet i mobbeforskningen. Det skyldes givetvis, at området er svært at gå til, og at det umiddelbart er mere indlysende at rette fokus imod selve mobningen og de muligheder, lærere og pædagoger har for at modvirke mobningen i det daglige.

Gruppemekanismer

Mobningen eller den sociale udstødelse er et socialt fænomen; det er et fællesskab eller en gruppe, man udelukkes fra. Ofte er det også en samlet gruppe, der i fællesskab udelukker eller mobber et individ. Forskningslitteraturen om mobning understreger således, at det er af stor betydning for forståelsen af de sociale udstødselsmekanismer, at det er flere personer, eller en gruppe, der udfører handlingen (Rabøl Hansen m.fl. 2001:11). De socialpsykologiske mekanismer i gruppen fremhæves som en del af forklaringen på, hvorfor den sociale udstødelse foregår, og hvordan mobning i en gruppe kan blive en selvforstærkende proces (Olweus 2000: 41-42, Aasted Halse 1996:42-43, Rabøl Hansen m.fl. 2001:11).

Undersøgelser behandler de socialpsykologiske gruppemekanismer, der, hvis et individ udsættes for dem, kan medføre både mindre og langvarige skader med manglende selvtillid, isolation

og ensomhed til følge. Samtidig kan viden om gruppemekanismers virkning give os indblik i, hvordan der kan sættes ind for at modarbejde social udstødelse. Forskningen i gruppemekanismer forbundet med mobning har peget på en række forskellige forhold, der kan forstærke den sociale udstødelse – herunder gruppeaccept og såkaldt social smitte.

Ved gruppeaccept forstås det blotte faktum, at en gruppe kan forstærke negative mobbe-handlinger, fordi den enkelte mobber i selve mobbesituationen bliver belønnet af de andre børn med latter, tilråb og respekt. Hvis mobning foregår over en længere periode, kan det blive etableret som en norm for opførsel i en gruppe (Rabøl Hansen m.fl. 2001:11). Ikke at deltage i mobningen bliver derved et spørgsmål om at skulle sætte sig ud over en gruppes norm. Ifølge John Aasted Halse er nogle børn bange for at blive mobbet, hvis de ikke selv mobber (Aasted Halse i Rabøl Hansen m.fl. 2001:18).

Social smitte er et udtryk for, at mobning spreder sig. Det skyldes, at nogle børn overtager andre børns sympatier og antipatier. Undersøgelser har vist, at personer opfører sig mere aggressivt efter at have set en anden person være aggressiv (Olweus 2000:41-43, Rabøl Hansen m.fl. 2001: 11).

Flere forskere mener derfor, at det er vigtigt at være opmærksom på, at mobning er et socialt fænomen, og at man udstødes fra et socialt fællesskab eller en gruppe, når man mobbes. Når negative gruppemekanismer kan forstærke den sociale udstødelse, må der i arbejdet med at hindre mobning i skoler, ungdomsklubber, daginstitutioner m.v. også sættes ind over for netop disse mekanismer (Rabøl Hansen m.fl. 2001:11, Aasted Halse i Rabøl Hansen m.fl. 2001:19).

Mobningens konsekvenser og løsninger

Når børn og unge bliver socialt udstødt tidligt i deres liv, lærer de ikke at danne sociale relationer, og det er blandt andet derfor, den sociale udstødelse kan få voldsomme konsekvenser for deres sociale integration i voksenalderen.

Det kan blive en selvforstærkende proces, hvor man på grund af mobning i en tidlig alder ikke har haft mulighed for at udvikle sociale evner og derved ikke har redskaber til at komme ud af isolationen. Det er en meget svær opgave at skabe relationer, når man er ensom, og det enkelte individ skal hjælpes til at få genetableret et selvværd og en social kompetence for at nå ud over sin ensomhed (Hollmann i Rabøl Hansen m.fl. 2001).

Mobbelitteraturen forklarer os, hvordan den sociale udstødelse

blandt børn og unge foregår og peger både på konsekvenserne af den sociale udstødelse og giver forslag til, hvor der kan sættes ind i forebyggelsen og behandlingen af problemet (se fx. Høiby 2002, Aasted Halse i Rabøl Hansen m.fl. 2001, UVM 1999).

Opsamling

Forskningen i mobning og social udstødelse må betragtes som en integreret del af feltet 'ensomhed blandt unge'. Netop den sociale udstødelse er ofte tæt forbundet med en længerevarende social isolation og en følelse hos det enkelte individ af at være ensom og uden for det sociale fællesskab - uden at have nogen at være fortrolig med.

Forskningen i mobning bidrager med grundige undersøgelser af den praktiske situation, hvori udstødelsen foregår, og beskriver de udtalelser og fysiske handlinger, hvorved personer udstødes. Dertil forklarer den de mekanismer, der er i en gruppe, og som kan forstærke en social udstødelse. Ikke mindst søger forskningen at afgøre, om der er nogle bestemte grupper, som er særligt udsatte for mobning, dvs. om ofrene for mobning har nogle særlige personlige træk.

Den danske forskning i mobning blandt børn bidrager derudover med en række undersøgelser af, hvordan den sociale udstødelse blandt børn foregår, og peger på

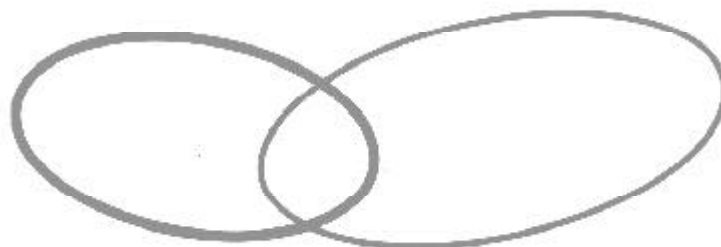
mulige løsningsforslag. Til trods for, at en hoveddel af forskningen i mobning er foretaget blandt børn, belyser de eksisterende undersøgelser af hverdagen i skolerne de grundlæggende mekanismer, der er karakteristiske for den sociale udstødelse. Samtidig understreger den også, at en vedvarende social udstødelse i barndommen kan få konsekvenser for personer også senere i deres tilværelse.

Referencer

- Andersen, Dines og Hestbæk, Anne-Dorthe (1999): *Ansvar og værdier. En undersøgelse i børnefamilier*. Socialforskningsinstituttet (99:22)
- Christensen, Birk (2002): *Opdragelse til fællesskab – Indsats mod mobning og udstødelse i daginstitutioner*. Børns Vilkår Forlag.
- Hollmann, Sidsel Stenbak (2001): "Livet leves vandret. Relationsdannelse i ensomhed" i: Rabøl Hansen m.fl. *A*MO*R. Antimobberåd. Artikelsamling om udstødelse blandt skolebørn*. Børns Vilkår Forlag.
- Høiby, Helle (2002): *Ikke mere mobning. Værktøjer for lærere og pædagoger*. Kroghs Forlag.
- Nielsen, Anne; Pedersen, Charlotte R. og Madsen, Mette (2001): *Børn og børnefamiliers sundhed og velfærd i Danmark og udviklingen siden 1984*. Statens Institut for Folkesundhed.
- Olweus, Dan (2000): *Mobning i skolen*. Hans Reitzels Forlag.
- Rabøl Hansen, Helle (1999): *Om venskab, drilleri og mobning*. Børnerådet.
- Rabøl Hansen, Helle (2001): "Hvad er mobning? En definition" i Rabøl Hansen m.fl. *A*MO*R. Antimobberåd. Artikelsamling om udstødelse blandt skolebørn*. Børns Vilkår Forlag.
- Rabøl Hansen, Helle m.fl. (2001): *A*MO*R. Antimobberåd. Artikelsamling om udstødelse blandt skolebørn*. Børns Vilkår Forlag.
- Schultz Jørgensen, Per og Due, Pernille (2001): "Mobning rammer bredt og dybt. Ny forskning beskriver mobbeofrenes livsforhold" i: Rabøl Hansen m.fl. *A*MO*R. Antimobberåd. Artikelsamling om udstødelse blandt skolebørn*. Børns Vilkår Forlag.
- Schultz Jørgensen, Per (2001): "Epilog. Mobning er ikke bare mobning." i: Rabøl Hansen m.fl. *A*MO*R. Antimobberåd. Artikelsamling om udstødelse blandt skolebørn*. Børns Vilkår Forlag.
- Undervisningsministeriet (1999): *Mobning – skal ud af skolen*. Undervisningsministeriet, www.uvm.dk
- Aasted, John Halse (1996): *Skolens sociale liv – Skolen er andet end fag*. Dafolo Forlag.
- Aasted, John Halse (2001): "Hvorfor mobning. Årsagsfaktorer" i: Rabøl Hansen m.fl. *A*MO*R. Antimobberåd. Artikelsamling om udstødelse blandt skolebørn*. Børns Vilkår Forlag.

6. Social arv

Forholdet mellem social arv og ensomhed er blevet behandlet i undersøgelser og forskning i Danmark og bidrager til en bedre forståelse af, hvordan social udstødelse og ensomhed kan være en konsekvens af ens forældres situation.

Hovedsagelig sætter forskningen fokus på svære belastninger fra familien, men der er også foretaget undersøgelser af konsekvensen af forældres ledighed, familieopbrud og unges sociale marginalisering. De belastende faktorer er blandt andre: vold, incest, alkoholmisbrug, arbejdsløshed, opbrud i familien, psykiske lidelser samt narkotikamisbrug hos forældrene. Det er derfor disse forhold, vi vil fokusere på i det følgende.

Litteraturen sætter også fokus på de konsekvenser, især i form af manglende selvværd hos barnet, manglende tillid og manglende sociale evner, der ifølge forskningen ofte også vil være forbundet med isolation og ensomhed.

Forskning i social arv

Social arv har været et selvstændigt interesseområde i flere

undersøgelser, hvor interessen har været at fastsætte årsags-sammenhængen imellem forældres og børns levekår. Undersøgelserne har omfattet spørgsmålet om, hvorvidt social marginalisering er "arvelig" fra forældre til børn. En viden om dette er relevant i forsøget på at forstå, om der er en sammenhæng mellem børn og unges sociale og familiemæssige baggrund og ensomhed. På dette felt har Socialkommissionens arbejde ydet et væsentligt bidrag (Socialkommissionen 1992). På børneområdet har blandt andet Det Tværministerielle Børneudvalg udgivet rapporten "Barn og ung i Danmark i 1990'erne" (1992) samt "Risikobørn. Hvem er de – hvad gør vi" (Schultz Jørgensen m.fl. 1993).

Derudover har spørgsmålet om social arv og social isolation også været genstand for granskning inden for det sundhedsvidenskabelige forskningsområde, hvor det er blevet undersøgt, om den sociale arv har betydning for børn og unges sundhed. Undersøgelserne har omfattet det psykiske helbred, herunder social udstødelse (Keiding m.fl. 1998).

Risikobørn eller truede børn er et forskningsemne, der er forbundet med undersøgelser af social arv, og undersøgelserne stræber efter at afklare, hvilke børn eller unge der er i en særlig risikogruppe for at få sociale eller psykologiske vanskeligheder på grund af belastende opvækstvilkår (fx Schultz Jørgensen m.fl. 1993, Christensen og Ottosen 2002). Undersøgelser, der samler sig om temaet risikobørn, behandler således også spørgsmålet om den sociale arv, og er derfor også med i dette afsnit.

De undersøgelser, som vi primært vil henvise til i det følgende, er: Mogens Nygaard Christoffersens undersøgelse for Nordisk Ministerråd "Barn og ungdoms levekår i Norden" (1999), Lis Keidings (m.fl.) undersøgelse "Børns sundhed i Danmark" (1998), Anne Nærvig Pedersens "Børns levevilkår" (2002), Inge Bryderups (m.fl.) "Social arv" (1999), Artikelsamlingen "Sundhed på vippen" (2001) redigeret af Pernille Due m.fl. samt "Risikobørn. Hvem er de – hvad gør vi" (1993), der er redigeret af Per Schultz Jørgensen m.fl.

Det bør nævnes, at disse undersøgelser har forskellige indgangsvinkler til emnet social arv. Særligt vigtigt er det at bemærke, hvordan der formuleres forskellige bud på de årsagssammenhænge, der er mellem forhold i barndommen og de typer af vanskeligheder,

personen har. Flere forskere behandler betydningen af den sociale arv, men som vi skal se i det følgende, er der ikke enighed om, hvordan den sociale arv viser sig hos de unge, ligesom der heller ikke er enighed om, hvor stort problemet med den sociale arv i det hele taget er.

Vold og incest

Ser vi på de ekstreme situationer i opvæksten, tegner der sig ifølge Mogens Nygaard Christoffersen et klart billede af, hvilke faktorer der påvirker børns integrering i gruppen og i samfundet. En væsentlig faktor er fysiske og seksuelle krænkelse.

Først og fremmest indebærer fysiske og seksuelle mishandlinger alvorlige ydmygelser og krænkelse af barnets integritet og selvværd. Det kan påvirke evnen til at indgå i tætte sociale relationer, og resultatet kan blive et socialt handlingsmønster, der udtrykker sig i asocial adfærd eller i ensomhed. (Nygaard Christoffersen 1999:66, Bryderup m.fl. 1999:124).

I Keidings samlede oversigt over forskning i børns sundhed, udarbejdet for DIKE, beskrives vold på samme måde som en oplevelse, der hos barnet øger risikoen for negativt selvværd, en oplevelse af tomhed, følelsesmæssig isolation, dårlig tilpasning i samfundet og selvmordstanker (Keiding m.fl. 1998).

Nygaard Christoffersen peger på, at statistiske undersøgelser viser en tydelig sammenhæng mellem vold i barndomshjemmet og udviklingen af psykiske problemer senere i livet. Det gælder også, når man tager højde for andre risikofaktorer som for eksempel forældrenes socioøkonomiske status eller alkoholisme, der hyppigt også følger voldsramte familier. Vold mod børn bliver således i flere undersøgelser fremhævet som en faktor, der har en selvstændig negativ indflydelse på unges psykiske velbefindende, og er en oplevelse, der også påvirker dem i voksenlivet (Nygaard Christoffersen 1999:74, Bryderup m.fl. 1999:125).

Manglende selvværd og en stille og indadvendt adfærd har den yderligere negative konsekvens, at disse børn har en øget risiko for at blive ofre for mobning i skolen eller andre sociale sammenhænge (Nygaard Christoffersen 1999:66). Det forhold, at børn med dårligt selvværd og en stille eller tilbageholdende adfærd oftere bliver udsat for mobning end andre, er også blevet behandlet i undersøgelser af mobning i skolerne, hvilket er beskrevet i det foregående afsnit.

Forældres udstødelse fra arbejdsmarkedet

Forældres ledighed er en anden faktor, der kan have betydning for børns sociale integration. Særligt

langtidsledighed eller gentagen korterevarende ledighed hos forældrene kan give børnene vanskeligheder, der kan medføre, at de udsættes for social isolation (Christensen og Ottosen 2002:36, Nygaard Christoffersen 1999:67).

Nygaard Christoffersen peger på, at en af de mekanismer, der kan følge med forældres ledighed, er, at forældrene videregiver en ringe selvopfattelse til børnene. Der findes således en række undersøgelser, der viser, at den manglende succes, som forældrene har på arbejdsmarkedet, kommer til at indgå i barnets egen selvopfattelse og tro på dets egne muligheder. På den måde kan forældrenes marginalisering fra arbejdsmarkedet også medføre, at børnene bliver socialt marginaliserede (Nygaard Christoffersen 1999:67).

Forældres samfundsmæssige udstødelse, som fx længerevarende påtvungen arbejdsløshed, kan derved være medvirkende til, at også den næste generation disintegreres ikke blot i kammeratskabsgruppen, men også som samfundsborgere, når de selv skal stå på egne ben (Nygaard Christoffersen 1999:67).

Statistiske undersøgelser viser også, at selve ledigheden er arvelig. Tal fra Danmarks Statistik viser en klar statistisk sammenhæng mellem forældre og børns ledighed. Børn af ledige forældre har også en tendens til selv at blive ledige (Nærvig Pedersen 2002:163). Dette blev også

påvist i Socialkommissionens rapport om ungdomsarbejdsløshed (1992). Den viste, at de sociale udstødningsprocesser formidles fra generation til generation, sådan at unge fra familier med dårlig tilknytning til arbejdsmarkedet også selv har en øget risiko for at blive arbejdsløse (citeret i Schultz Jørgensen m.fl. 1993:7).

Konklusionerne i flere af de undersøgelser, der har været af sammenhængen mellem forældres ledighed og børns sociale integration, peger på, at der er en sammenhæng. Hvis forældrene er marginaliserede på arbejdsmarkedet, er der en større risiko for, at børnene også selv vil befinde sig i udkanten af det sociale fællesskab.

Misbrug

I nogle undersøgelser nævnes forældrenes alkoholmisbrug også som en faktor, der muligvis kan medføre, at børnene bliver socialt isolerede. Ifølge en undersøgelse af børn af alkoholikerforældre, foretaget af Else Christensen, kan en af årsagerne til dette være, at børnene tidligt må overtage ansvaret for deres forældre. De børn, der indgik i denne undersøgelse, var ofte blevet overladt til sig selv og fik tidligt et stort ansvar. Der blev derved skabt en "familie med omvendte omsorgsroller" (Christensen i Dencik og Schultz Jørgensen 2001:453-54). Børnene måtte i disse familier typisk påtage sig ansvaret for

indkøb af mad, oprydning efter den voksne, lægge den voksne i seng osv. Samtidig følte børnene sig ofte svigtet, fordi de ikke blev hentet i daginstitution, ikke fik nok mad osv. Det, at børnene ikke kunne have tillid til forældrene, medførte hos mange en følelse af at være alene, isolerede og ensomme.

For børnene er der tale om, at de ser tilbage på en meget ensom periode mens far drak (Christensen i Dencik og Jørgensen 2001:54).

Ud over den ensomhed, som børnene følte i familien, viste det sig i undersøgelsen, at børnene ofte var bange for, at forældrenes problem skulle blive kendt i skolen. Derfor var det almindeligt, at børnene forsøgte at dække over eller skjule de faktiske problemer i hjemmet. Dette forsøg på at beskytte både sig selv og forældrene kan imidlertid have den negative konsekvens, at det forhindrer tætte sociale relationer i kammeratskabsgruppen (citeret i Keiding m.fl. 1998:332).

Udenlandske undersøgelser finder, at oplevelser af vold i barndommen viser sig i form af psykiske problemer i voksenlivet, flere depressive symptomer, mere selvrapporeret stress, flere misbrugsproblemer, større fjendtlighed over for omverdenen og flere angstsymptomer (Nygaard Christoffersen 1999:74).

Der kan endvidere peges på, at de unge, der som børn har været udsat for vold, som voksne døjer med manglende selvværd og psykiske belastninger. Disse unge er ofte isolerede i forhold til deres omgivelser og mangler nære relationer. Man ser derfor også, at selvmordsforsøg, narkomani eller psykiske lidelser blandt unge 15–26 årige er langt hyppigere, hvis personen som barn har været indlagt på hospital for vold (Nygaard Christoffersen 1999:75).

Opbrud i familien

Konsekvensen af skilsmisser og opbrud i familier er blevet behandlet i forskningen i social arv, i familieforskningen og i forskning, der handler om børn og unges levevilkår, se fx Nygaard Christoffersen (1999), Dencik og Schultz Jørgensen (2001) og Christensen og Ottosen (2002).

Denne forskning sætter ikke specifikt fokus på ensomhed som en følge af opbruddet, men for eksempel beskriver Nygaard Christoffersens undersøgelse, hvordan opbrud er med til at svække såvel netværket omkring forældrene som børnene (Nygaard Christoffersen 1999:71). Barnet får måske en løsere kontakt til den ene forælder og dennes familie. Ofte indebærer forældrenes skilsmisse desuden en flytning, og for børnenes vedkommende er dette tit ensbetydende med

skoleskift og opløsning af fritidslivets sociale netværk.

Den præcise sammenhæng mellem opbrud i familien og børns velfærd er imidlertid omdiskuteret. Nygaard Christoffersen beskriver på baggrund af sine undersøgelser separation som en risikofaktor, der øger muligheden for en negativ udvikling af barnet (Nygaard Christoffersen 1999:71). Derimod beskriver nordmanden Kari Moxnes årsagssammenhængen som meget usikker (Moxnes i Dencik og Schultz Jørgensen 2001:309). Den skandinaviske forskning har dog ifølge Moxnes fællestræk og betragter generelt årsagssammenhængen som mere usikker end for eksempel den amerikanske forskning på området, der påviser en klar sammenhæng mellem skilsmisser og hvordan børn "har det" og "klar sig" (Moxnes i Dencik og Schultz Jørgensen 2001:309).

Ida Koch mener, at de opbrud, som et barn oplever (det gælder også brud i institutionskarrieren), kan medføre, at børnene "lærer", at forhold til andre ikke varer ved, at man ikke kan stole på andre, at relationer fører til tab og derfor er farlige, og slutteligt at kærlighed er uløseligt forbundet med forventet smerte (Koch 1998a:5).

Andre danske undersøgelser har flyttet fokus væk fra selve opbruddet til konflikter i familien og peger på, at det primært er de konflikter

i familien, som i nogle tilfælde følger med et brud mellem forældrene, der kan have negative konsekvenser for barnet. Disse forskere tillægger forældrenes håndtering af deres skilsmisse en central betydning for, hvilke konsekvenser denne opløsning af familien herefter får for barnets selvværd og dets kompetence til at tackle den sociale hverdag (Christensen og Ottosen 2002:23, Jensen 2002:163-64).

Anbringelse uden for hjemmet

Der er lavet undersøgelser af konsekvenserne af børns anbringelse uden for hjemmet. Disse peger på social isolation som en konsekvens af anbringelser uden for hjemmet. I Danmark er undersøgelserne af denne problemstilling foretaget både på det samfundsvidenskabelige og det sundhedsvidenskabelige område. Blandt andre har Socialforskningsinstituttet i de senere år foretaget en række undersøgelser (se Christensen og Ottosen 2002 for en gennemgang af Socialforskningsinstituttets forskning i anbringelser uden for hjemmet). Emnet berøres også i rapporten fra DIKE om børns sundhed i Danmark fra 1998 (Keiding m.fl. 1998).

Resultaterne af Socialforskningsinstituttets undersøgelser peger på, at flere af de børn, der har været anbragt uden for hjemmet, senere ender uden for arbejdsmarkedet, mister kontakten til

deres biologiske forældre, har det psykisk dårligt og er plaget af en indre følelse af tomhed (citeret i Keiding m.fl. 1998:337).

Flere forskere understreger dog, at det er vanskeligt at fastslå en entydig sammenhæng mellem anbringelse uden for hjemmet, en ringe psykisk velfærd og social isolation. De børn, der anbringes uden for hjemmet, har det til fælles, at de alle sammen er vokset op i familier, der fungerer socialt dårligt. Dertil har forældrene så store problemer, at de ikke er i stand til at tage sig af deres egne børn. Hvordan det ville være gået disse børn, hvis de ikke var blevet anbragt uden for hjemmet, er umuligt at sige noget om. Det er derfor heller ikke muligt at drage alt for utvetydige konklusioner. Børnenes dårlige trivsel kan således også skyldes de belastninger, de blev udsat for i deres biologiske familier, eller at de ofte gennemgår forløb med mange netværksopbrud og derfor også er belastet af dette forhold i sig selv (Keiding m.fl. 1998:338, Christensen og Ottosen 2002:43-44 og Det Tværministerielle Børneudvalg 1992:86).

Mønsterbrydere

Reaktionerne på en socialt belastet barndom er meget forskellige, og nogle børn fra belastede familier bliver socialt velintegrerede i deres voksne liv (Christensen og Ottosen 2002:38).

Interessen for, hvilke børn der bryder med en negativ social arv, og hvilke der bliver belastet af deres sociale arv, har været stor i forskningen inden for området. Interessen for dette forsknings-emne udspringer af ønsket om at kunne yde en indsats for at hjælpe det enkelte individ med at takle de problemer, der kan være konsekvensen af en negativ social arv, hvilket Bente Jensen formulerer med:

Det er således yderst relevant at rejse og forfølge spørgsmålet: Hvilke faktorer afgør, om et barn fra belastende vilkår overvinder eller bukker under for belastninger? (Jensen 2002:40).

Forsøget på at besvare dette spørgsmål har drejet sig om temaer som "modstandskraft" og "mestring" og har fokuseret på, hvordan det enkelte individ til trods for en socialt belastet barndom selv skaber sig et stærkt socialt netværk og et godt psykisk velbefindende. Her er både personlige egenskaber og den støtte, der gives af personer uden for familien, vigtige.

Nogle af de individuelle karakteristika, der ses hos de modstandsdygtige børn, er, at de stoler på egen formåen og er i stand til at spørge om hjælp og støtte (Schultz Jørgensen m.fl. 1993:20-21). Christensen og Ottosen fremhæver barnets egen meningsdannelse som vigtig, det vil sige den betydning, som barnet tillægger

de hændelser, det er udsat for (Christensen og Ottosen 2002:39).

Den eksterne hjælp er dog også central her, og ifølge Christensen og Ottosen er det derfor væsentligt at se på den hjælp og støtte, som barnet får til at skabe mening med hændelserne i deres liv (Christensen og Ottosen 2002:39). Det kan for eksempel være fra det øvrige netværk i familien, fra skolen eller andre institutioner eller myndigheder. For at kunne bryde ud af en negativ social arv har selv børn med stor modstandskraft brug for støtte eller hjælp udefra for at undgå at havne i den sociale isolation, som ofte er konsekvensen af forældrenes belastede forhold.

Opsamling

Som det er fremgået af det foregående omfatter forskningen inden for social arv problemstillinger, der er tæt knyttet til ensomhed blandt unge. Særligt søger den at udpege faktorer i et barns familiære opvækst, der kan få betydning for dets senere evne til at fungere socialt i samfundet.

At barnets familiemæssige baggrund i den grad påvirker dets sociale integration i samfundet skyldes ifølge Christensen og Ottosen, at det er i familien, det tilegner sig normer og regler for opførsel og omgang mellem mennesker. En meget væsentlig del af barnets socialisering sker

derfor også i familien. (Christensen og Ottosen 2002:35). Den socialisering, der foregår i familien, er desuden med til at danne barnets selvopfattelse og virkelighedsopfattelse og medvirker til dets tilpasning i samfundet. Således vil socialiseringen i familien ofte også påvirke dets integration i gruppen af kammerater og den sociale integration i det voksne liv.

Hele barnets socialiseringsproces kan påvirkes af svære problemer i familien som for eksempel overgreb, alkoholmisbrug eller vedvarende ledighed. Disse problemer kan betyde, at barnet (og senere den voksne) vil blive isoleret og udstødt af fællesskabet (Christensen og Ottosen 2002:35).

Det fremhæves i forskningen, at hvis et barns selvopfattelse og selvværd ødelægges, da vil dette være en barriere for den senere sociale integration. For et manglende selvværd kan netop bevirke, at personen ikke vil have troen på sig selv til for eksempel at kaste sig ud i en uddannelse eller et arbejde, hvor det kan indgå i sociale netværk. Som det er fremgået af det foregående, er forhold som familieopbrud, vold, incest, alkoholmisbrug og forældres vedvarende arbejdsløshed blevet peget på som særligt ødelæggende for en persons selvværd.

En anden konsekvens af en barndom med sådanne sociale belastninger er, at familien ikke kommer til at være den sammenhæng, hvori barnet kan udvikle de sociale kompetencer, der er nødvendige for at kunne fungere i et fællesskab. Derved får barnet ikke kompetencerne til selv at fremme sin egen sociale integration i andre fællesskaber og er således ikke i stand til selv at etablere venskaber og bekendtskaber i for eksempel skolen. Der peges desuden på i undersøgelser af mobning i skolen, at børn uden selvværd og manglende sociale kompetencer ofte er dem, der bliver udsat for udstødelse af de sociale sammenhænge i skolen. Samtidig har de heller ikke kompetencerne til at komme ud af en situation, hvor de bliver mobbet.

Referencer

Bryderup, Inge m.fl. (1999): *Social arv – en oversigt over foreliggende forskningsbaseret viden*. Socialforskningsinstituttet (99:9)

Christensen, Else (2001): "Børn i familier med alkoholsmisbrug" i: Dencik, Lars og Schultz Jørgensen, Per (red.) (2001) *Børn og familie i det postmoderne samfund*. Hans Reitzels Forlag.

Christensen, Else og Ottosen, Mai Hede (2002): *Børn og familier. Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om børn og familie*. Socialforskningsinstituttet (02:8).

Nærvig Pedersen, Anne (2002): *Børns levevilkår*. Danmarks Statistik.

Det Tværministerielle Børneudvalg (1992): *Barn og ung i Danmark. Opvækst i 1990'erne*. Det Tværministerielle Børneudvalg.

Dencik, Lars og Schultz Jørgensen, Per (red.) (2001): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. Hans Reitzels Forlag.

Due, Pernille; Schultz Jørgensen, Per og Holstein, Bjørn E. (red.) (2001): *Sundhed på vippen. En undersøgelse af store skolebørns sundhed, trivsel og velfærd*. Hans Reitzels Forlag.

Jensen, Bente (2002): *Sundhed og sårbarhed. Store børns beretninger om sundhed og hverdagsliv*. Hans Reitzels Forlag.

Keiding, Lis; Nielsen, Anne; Lie, Harald R. og Madsen, Mette (1998): *Børns sundhed i Danmark*. Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi.

Koch, Ida (1998a): *Konference om unge og ensomhed*. Dansk Ungdoms Fællesråd, 23. november 1998.

Moxnes, Kari (2001): "Børn og skilsmisse – en forandringsproces med konsekvenser" i: Dencik, Lars og Schultz Jørgensen, Per (red.) *Børn og familie i det postmoderne samfund* Hans Reitzels Forlag.

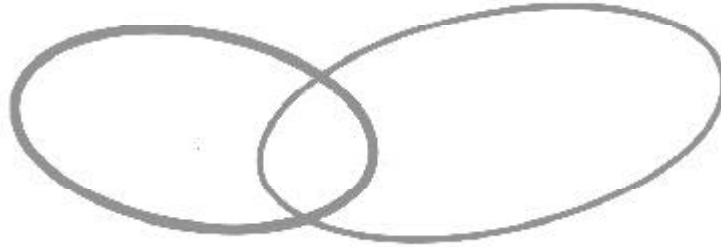
Nygaard Christoffersen, Mogens (1999): *Barn og ungdoms levekår i Norden. Sociale indikatorer på børns levekår*. TemaNord, Nordisk Ministerråd.

Schultz Jørgensen, Per; Ertmann, Bo; Egelund, Niels og Herman, Dorrit (1993): *Risikobørn. Hvem er de – hvad gør vi?* Det Tværministerielle Børneudvalg.

Socialkommissionen (1992): *Sortering for livet*.

7. Perspektiven

På baggrund af denne gennemgang af litteraturen om unge og ensomhed kan man stille spørgsmålet om, hvilke problemstillinger der skal tages fat på, hvis ensomhed blandt unge skal belyses bedre.

Først og fremmest forekommer det at være et problem, at den litteratur, vi har gennemgået, kun i begrænset udstrækning har haft ensomhed på dagsordenen. Ensomhed behandles som et delemne inden for andre forskningsområder og skal man have en dybere forståelse af ensomheden, dens omfang og karakter kræver det derfor at man søger bredt i forskningslitteraturen.

I det omfang ensomhedsproblematikken har været på dagsordenen, direkte eller indirekte, har bestræbelserne handlet om at dokumentere problemets rækkevidde eller forklare årsagen til, at nogle unge bliver ensomme. Denne tilgang forudsætter, at man mener, ensomhed kan måles objektivt ud fra en række opstillede kriterier som fx antallet af venner, omfanget af social aktivitet, deltagelse i fritidsaktiviteter, om man er udsat for mobning etc. og at der er en

relativ klar sammenhæng mellem årsag og virkning.

Hvis man derimod er af den opfattelse, at ensomhed er knyttet til den enkeltes oplevelse eller følelse af at være ensom, så giver de dokumenterende og årsagsforklarende undersøgelser kun begrænset mening. Der har i materialet således manglet forsøg på at forstå ensomhedsproblemet som et socialt fænomen, idet der ikke er mange, der giver sig i kast med at undersøge, hvad der gør, at nogle unge føler sig ensomme, i hvilke sociale situationer folk føler sig ensomme osv. Efter vores opfattelse mangler der derfor viden om dette kvalitative aspekt af problemstillingen.

På trods af den mængde litteratur, vi har været igennem, står vi derfor tilbage med en vished om, at der fortsat mangler megen viden om ensomme unge. Sidst i dette kapitel peger vi på en række områder, som vi finder relevante at arbejde videre med. Vi peger både på spørgsmål og problemstillinger, der søger at skabe en større forståelse for problemets karakter samt på

forhold, der yderligere forsøger at afdække aspekter vedrørende ensomhedens omfang og årsager.

Omfanget af ensomhed

Vi har fået den opfattelse, særligt i forbindelse med vores gennemgang af de kvantitative analyser af ensomhedsproblemet, at man kun vanskeligt kan sige noget præcist om dets omfang, årsager eller virkninger på baggrund af disse undersøgelser. Desuden mener vi, at der i disse analyser er problemer med så væsentlige forhold som: at indfange hele aldersspektret i målgruppen, at ramme socialt og uddannelsesmæssigt repræsentativt og at skelne præcist mellem objektiv og subjektiv ensomhed. Derudover opfatter vi det som et problem, at undersøgelserne ikke tager direkte sigte på unges problemer med ensomhed, og at der ikke er lavet undersøgelser, der viser hvordan problemet har udviklet sig over tid. Disse indvendinger vil blive kommenteret kort i det følgende.

Ingen undersøgelser af hele målgruppen

En del af de undersøgelser og rapporter, vi har set på beskæftiger sig helt eller delvis med børn i folkeskolen. Såfremt disse undersøgelser er lavet geografisk repræsentativt, betyder det, at alle grupper af børn i princippet er en del af undersøgelsen, hvilket i forhold til gruppens repræsentativitet er godt. I forhold

til nærværende gennemgang er det dog et problem, at folkeskoleeleverne (når der ses bort fra de ældste klasser) er yngre end den målgruppe, vi beskæftiger os med. Selv de elever, der falder inden for målgruppen, er i den aldersmæssigt helt lave ende.

Det er oplagt, at den aldersmæssige skævhed kan give et fejlagtigt billede af ensomhedens omfang, idet de yngste i vores målgruppe typisk har andre sociale rammer end de ældste i målgruppen. Et eksempel er, at de fleste 15-årige bor hos deres forældre og går i skole og derfor har en nødvendig social omgang med andre mennesker. Hovedparten af de 25-årige er flyttet fra deres forældre, og mange har også forladt uddannelsessystemet. Hvis en 25-årig, der i forvejen er lidt socialt tilbagetrasket, har forladt uddannelsessystemet og ikke er kommet ind på arbejdsmarkedet, har vedkommende en større risiko for at blive socialt isoleret end den 15-årige, der stadigvæk bor hos forældrene og går i skole hver dag.

Underrepræsentativitet af unge udenfor uddannelsessystemet

De undersøgelser, der er lavet om unge mennesker i den aldersgruppe, vi beskæftiger os med, tager alle udgangspunkt i unge, der går på en ungdomsuddannelse. Det er givetvis valgt af praktiske og økonomiske hensyn, fordi det er disse unge, der er til at få fat i på en systematisk måde, uden

der er alt for store udgifter forbundet med det. Problemet er blot, at de socialt dårligst fungerende unge sikkert oftere ender uden en uddannelse end socialt velfungerende unge. Da det netop er den gruppe, som fungerer socialt dårligt, der er i fokus i denne rapport, er det et problem i forhold til repræsentativiteten.

Spørgsmål om de unges ensomhed bliver altid stillet i en bestemt situation, og der er derfor altid nogle konkrete omgivelser og vilkår, der spiller ind på de svar, der gives. Ved både kvalitative og kvantitative undersøgelser er der altid nogle i målgruppen, der ikke er til stede, enten på grund af sygdom eller ferie. Men det kan også være, fordi de vælger at blive væk fra skole den dag, spørgsmålene skal stilles. Der er god grund til at tro, at der er en overrepræsentation af dem, der fungerer socialt dårligt, der ikke er til stede på en tilfældig dag.

Manglende skelnen mellem objektiv og subjektiv ensomhed

Det er kendetegnende for de undersøgelser, vi har set på, at de ikke forholder sig til, om de spørgsmål, der stilles, refererer til de unges følelse af ensomhed eller til en situation, hvor de unge er konkret socialt isolerede. Der lægges i stedet op til, at det er de unge selv, der skal tolke, hvordan spørgsmålet skal forstås. Der er ofte kun tale om et enkelt spørgsmål af enten objektiv eller subjek-

tiv karakter. Et eksempel på et spørgsmål, der retter sig mod en objektiv måling af problemets omfang, er fx "hvor mange venner har du?". Problemet med denne måde at spørge på er, at der sigtes mod en objektiv konstatering af omfanget af det sociale netværk. Det forholder sig imidlertid ikke nødvendigvis sådan, at den unge rent faktisk er ensom, blot fordi det sociale netværk kvantitativt er begrænset. Med spørgsmålet "hvor ofte oplever du at være ensom" søger man at identificere den subjektive følelse af at være ensom. Her betragtes ensomhedsproblemet i højere grad som et problem for den enkelte.

Manglende analyse af ensomhedsaspektet

I de undersøgelser, der blandt andet søger at afdække omfanget af ensomhedsproblemet, er det et generelt problem, at der ikke foretages en specifik analyse af de resultater, man når frem til på ensomhedsområdet. Det er derfor ikke muligt at forholde sig kvalificeret til, om ensomhed er kendetegnet ved at være et forbigående problem, eller om der snarere er tale om et livsproblem. Vi kan heller ikke sige noget om, hvorvidt ensomhed er knyttet til de ensommes personlighed eller de livsbetingelser, de lever under. Yderligere kender vi heller ikke karakteren af den ensomhed, som respondenterne i undersøgelserne føler. Føler alle den samme form for ensomhed, eller er følelsen af

forskellig karakter fra person til person? Sådanne spørgsmål ville det være interessant at kende svaret på, fordi det kunne hjælpe os til at forstå, hvor stort ensomhedsproblemet er i såvel individuel som samfundsmæssig forstand. Uden svar på sådanne spørgsmål overlades læsere af de kvantitative undersøgelser til gisninger og egne dårligt underbyggede tolkninger.

Tværsnitsundersøgelser

Forsøger man at finde information om udviklingen i ensomhedsproblemet, er man i vidt omfang ilde stedt. Den eneste undersøgelse, der kører over en længere periode, er den tidligere omtalte HBSC-undersøgelse. Den blev startet i 1985. På dette område er der dog en positiv udvikling i gang, idet SFI er påbegyndt en større undersøgelse af børn og børnefamiliers levevilkår. Denne undersøgelse blev startet i 1995 og vil fortsætte under hele børnenes opvækst. Ensomhed er ikke i fokus i denne undersøgelse, men da børnene fortsat er meget unge og de kun netop er ved at skulle gøre sig de første sociale erfaringer på egen hånd, vil det være muligt at inddrage ensomhed yderligere i denne undersøgelse. Vi opfordrer til, at ensomhedsproblematikken gøres til et element i denne undersøgelse.

Samfundsmæssige forhold

Vores gennemgang af litteraturen om ensomme unge har vist, at det er meget vanskeligt at sige noget præcist om problemstillingen. Dele af litteraturen forsøger at sige noget kvalificeret om problemets omfang, men som man kan se i opsamlingen på kapitel 3, bliver der ikke givet noget entydigt svar på dette spørgsmål. Samtidig er der, som beskrevet ovenfor, en lang række problemer forbundet med de kvantitative undersøgelser, der er gennemført.

Til trods for at der i Danmark kun er foretaget et mindre omfang af undersøgelser med unges ensomhed som det primære fokus, foreligger der pædagogisk, socialvidenskabelig og sundhedsvidenskabelig forskning med andre fokusområder, der anvendes i forsøget på at forklare fænomenet ensomhed blandt unge og udpege nogle årsager til unges ensomhed. Forskning på børneområdet er i høj grad relevant for forståelsen af unges livsforhold. Særligt i forbindelse med forsøget på at finde forklaringer på, hvorfor unge ender i ensomhed, kan forskning i børns levekår bidrage med interessante perspektiver. Ser vi samlet på de undersøgelser, der er foretaget, diskuteres det netop, hvilke forhold i barndommen, der kan være del af årsagerne til social isolation også senere i livet.

Derudover har vi fundet en lang række artikler, rapporter og bøger, der indirekte beskæftiger sig med unge og ensomhed fx ved at beskæftige sig med sociale relationer i det moderne samfund, social udstødning, mobning, social arv, mønsterbrydere, netværk osv. Disse undersøgelser er stort set alle udarbejdet med en psykologisk, sociologisk eller pædagogisk tilgang og er baseret på kvalitative undersøgelsesmetoder. Undersøgelserne kan hjælpe os til at forstå nogle fundamentale sammenhænge mellem en lang række vilkår i det sociale liv og det forhold, at nogle ender som ensomme. Det er imidlertid heller ikke muligt på dette område at komme med entydige årsags-sammenhænge omkring sociale vilkår og ensomhed. Forskellige undersøgelser peger på forskellige årsagssammenhænge, og visse undersøgelser konkluderer i direkte modsatte retninger.

Det videre arbejde

Der mangler forskning, der tager udgangspunkt i unges ensomhedsproblemer. Alle de rapporter, vi har set, beskæftiger sig kun med ensomhed som noget sekundært, der hægtes på som enten (del)årsag til eller (del)resultat af den problemstilling, der egentlig er i fokus. En undersøgelse rettet specifikt mod unges ensomhed ville efter vores mening være på

sin plads, men det er naturligvis vigtigt at gøre en sådan afgrænset og specifik i forhold til andre problemstillinger.

En måde at gøre dette på kunne være at spørge ind til, hvorfor ensomhed betragtes som et problem, og på hvilken måde, det er et problem. Ses problemet som værende individuelt og problematisk, fordi det giver nogle mennesker et dårligt liv med ringe livskvalitet til følge? Er det et kulturelt problem fordi ensomhed udtrykker en menneskelig adfærd, som passer dårligt ind i det omgivende samfunds rammer? Er det et samfundsmæssigt økonomisk problem, fordi ensomme fungerer dårligt i uddannelsessystemet og på arbejdsmarkedet og derfor ikke bidrager tilstrækkeligt til fællesskabet? Dette var blot tænkt som vinkler, der kunne lægges ned over spørgsmålet, men mulighederne er legio.

Det kunne også være spændende med nogle undersøgelser, der fokuserer på de enkelte unges egen oplevelse af ensomhed. Hvordan føles det at være ensom? I hvilke sociale situationer opleves ensomhed? Er de i stand til at overvinde deres ensomhedsfølelse? Føler de sig kun ensomme i sociale påtvungne sammenhænge eller i alle typer af sociale sammenhænge? Hvad mener de selv er årsagen til, at de føler sig ensomme? Hvordan er de kommet

ud af deres ensomhed igen? Igen er de spørgsmål, der kan stilles, utallige.

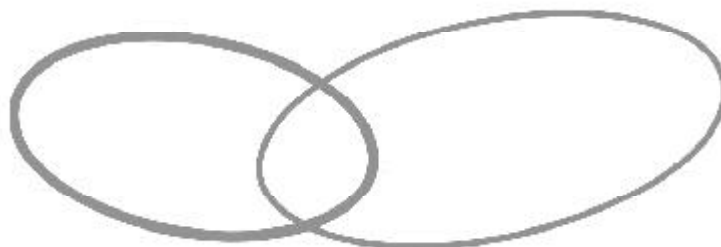
Et andet forslag er at undersøge hvad ensomhed betyder for de unges mulighed for at fungere godt i uddannelsessystemet og på arbejdsmarkedet. Hvad er den samfundsmæssige og individuelle konsekvens af ensomhed? Kunne konsekvensen af ensomhed evt. reduceres eller helt undgås?

Sidst men ikke mindst ville det være oplagt med en opsamling af den erfaring med og viden om ensomme unge, der allerede eksisterer i form af praksisviden hos frivillige, sociale organisationer og professionelle organisationer og enkeltpersoner, der i deres dagligdag arbejder med ensomme unge.

8. Litteratur

Dansk litteratur

Andersen, Dines (1989): *Skolebørns dagligdag*. Socialforskningsinstituttet.

Andersen, Dines og Hestbæk, Anne-Dorthe (1999): *Ansvar og værdier. En undersøgelse i børnefamilier*. Socialforskningsinstituttet (99:22).

Andersen, Carsten (1996): *Har jeg brug for dig...- Opsøgende arbejde i forhold til socialt udstødte*. Socialt Udviklingscenter.

Arenas, Julio G. og Singla, Rashmi (1995): *Etnisk minoritetsungdom i Danmark – om deres psykosociale situation*. Dansk Psykologisk Forlag.

Balvig, Flemming (1999): *Risikoungdom. Ungdomsundersøgelsen 1999*. Det Kriminalpræventive Råd.

Bechmann Jensen, Torben (1992): *At være eller ikke være - om psykosocial rådgivning/behandling af unge*. Københavns Universitet.

Bechmann Jensen, Torben (2000): *Fra viden til handlingsændring - en undersøgelse af unge, tobak og sundhedsoplysning*. Institut for Psykologi, Københavns Universitet.

Bechmann Jensen, Torben og Mørch, Sven (1991): "Projektorganisering eller projektmageri" i *Udkast*, Dansk Tidsskrift for Kritisk Samfundsvidenskab nr. 2, 1991.

Bille-Brahe, Unni (1997): *Selv mord - blandt børn?* Center for Selvmordsforskning.

Bojesen, Lars Bo (1995): *Venskab og ensomhed. Om to dyder, der forudsætter hinanden*. Nordisk Forlag A/S, København.

Bro, Karen og Abegg, R. Theresa (2002): "Kropskontrol" i *Netskriftet*, oktober 2002, CEFU, www.cefu.dk

Bruun-Vierø, Inger Marie (red.) (1998): *Velfærd - for hvem?* Socialforskningsinstituttet.

Bryderup, Inge og Nygaard Christoffersen, Mogens m.fl. (1999): *Social arv - en oversigt over foreliggende forskningsbaseret viden*. Socialforskningsinstituttet (99:9).

Bundgaard Nielsen, Jens (1995): *Kommuner på tværs - den tværfaglige indsats overfor de svagest stillede børn og unge*. Socialministeriet.

Carøe Christiansen, Connie og Hohnen, Pernille (2002): *Betingelser for børns sociale ansvar*. Socialforskningsinstituttet (02:4)

Carøe Christiansen, Connie og Hohnen, Pernille (2002): "Børn lærer ikke et socialt ansvar over for jævnaldrende" i *Social Forskning* nr. 2, 2002.

Center for Selvmordsforskning (1999): *Selvmordsadfærd blandt børn og unge - et kompendium II*. Center for Selvmordsforsknings forlag.

Center for Selvmordsforskning (1999): *Selv mord og selvmordsforsøg: - Hvor stort er problemet?* Center for Selvmordsforsknings forlag.

Christensen, Else og Ottosen, Mai Heide (2002): *Børn og familier - Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om børn og unge*. Socialforskningsinstituttet (02:8).

Christensen, Birk (2002): *Opdragelse til fællesskab - Indsats mod mobning og udstødelse i daginstitutioner*. Børns Vilkår.

Dencik, Lars og Schultz Jørgensen, Per (2001): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. Hans Reitzels Forlag.

Dessau, Frederik (1994): *Ene og alene*. Gyldendals Paperbacks.

Det Tværministerielle Børneudvalg (1992): *Barn og ung i Danmark - opvækst i 1990'erne*. Det Tværministerielle Børneudvalg.

Diekstra, Rene (1992): *Når livet gør ondt*. Borgen.

Due, Pernille; Holstein, Bjørn E. og Ito, Hirobumi (1991): *Helbred, sundhedsvaner og sociale forhold blandt 11 - 15-årige*. Foreningen af Danske Lægestuderendes Forlag.

Due, Pernille; Holstein, Bjørn E. og Schultz Jørgensen, Per (1999): "Mobning som sundhedstrussel blandt børn og unge" i *Ugeskrift for læger* 161/15.

- Due, Pernille og Holstein, Bjørn E. (1997): *Sundhed og trivsel blandt børn og unge. Danmarks bidrag til en international undersøgelse*. Foreningen af Danske Lægestuderendes Forlag.
- Due, Pernille; Holstein, Bjørn E. og Schultz Jørgensen, Per (2001): *Sundhed på Vippen. En undersøgelse af store skolebørns sundhed, trivsel og velfærd*. Hans Reitzels Forlag.
- Egelund, Tine og Hillgaard, Lis (1996): *Social rådgivning og social behandling*. Munksgaard.
- Ejrnæs, Morten; Gamst, Birthe; Laursen, Tove og Uggerhøj, Lars (2000): *Socialt miljøarbejde i lokalsamfundet*. Hans Reitzels Forlag.
- Ekman, Anette; Eriksen, Louise; Flensburg-Madsen, Trine; Hansen, Kåre; Smith Nielsen, Signe og Willadsen, Sarah Fredsted (2002): *Ensomhed – et kvantitativt og kvalitativt studie af ensomheds effekt på helbred blandt danske skoleelever*. Projekt fra Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet.
- Elsborg, Steen; Juul Hansen, Trine og Rabøl Hansen, Vagn (1999): *Den sociale arv og mønsterbrydere*. Danmark Pædagogiske Institut.
- Ertmann, Bo og Schultz Jørgensen, Per (1997): *Skoletrivsel blandt 11 - 15-årige børn i Danmark*. Nordisk psykologi.
- Gruber, Thomas og Villadsen, Kaspar (1997): *Kvalitet i det frivillige sociale arbejde*. Socialforskningsinstituttet (97:4).
- Halberg Beckmann, Jørn (1999): *Børn og unges trivsel*. Odense Universitetshospital.
- Hansen, Carsten. Y. (1999): *Nu trækker vi på samme hammel! - tværfagligt og tværsektorielt samarbejde omkring børn og unge i kommunerne*. SIKON.
- Hansen, P. I.; Justesen, J.; Laursen, S. og Mørch, Sven (1994): *Opsøgende arbejde som metode*. Dansk Ungdomsklubseminarium.
- Holstein, Bjørn (1995): *Socialt netværk og sundhedsrelateret adfærd*. Sundhedsministeriet.
- Høiby, Helle (2002): *Ikke mere mobning - værktøjer for lærere og pædagoger*. Kroghs Forlag.

Højlund, Holger (2001): *Ældre og ensomhed - en oversigt over teori og forskning*. Gerontologisk Institut, nr. 6.

Ingholt, Liselotte (2002): "Rygefællesskaber" i *Netskriftet*, oktober 2002, CEFU, www.cefudk

Isachsen, Karsten (1988): *Kom nærmere*. Unitas Forlag.

Jensen, Bente (2002): *Sundhed og sårbarhed - Store børns beretninger om sundhed og hverdagsliv*. Hans Reitzels Forlag.

Jessen, Gert; Andersen, Karin og Bille-Brahe, Unni (1996): "Selvmordstanker og selvmordsforsøg blandt 15 - 24 årige i det danske uddannelsessystem" i *Ugeskrift for Læger* 158/36.

Josephsen, Knud; Møller Sørensen, Bente og Uggerhøj, Lars (1988): *Bryd ensomheden. 18 kronikker fra Politiken om ensomhed*. Socialpolitisk Forlag.

Juul, Søren og Ertmann, Bo (1991): *Gadebørn i Storkøbenhavn*. Socialforskningsinstituttet (91:9).

Juul, Søren (1998): *Fællesskab og solidaritet i Danmark*. Socialforskningsinstituttet.

Keiding, J. L. (1999): *Børn og unges sundhed og trivsel - en rapport om helbredstilstanden i 1990'erne*. Center for Alternativ Samfundsanalyse.

Keiding, Lis; Nielsen, Anne; Lie, Harald og Madsen, Mette (1998): *Børns sundhed i Danmark*. Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi.

Koch, Ida (1988): *80'ernes ungdom og speed*. Unge Pædagoger.

Koch, Ida (1998a): *Oplæg til konference om unge og ensomhed*. Dansk Ungdoms Fællesråd, 23. november 1998.

Koch, Ida (1998b): *Selvmondsadfærd hos unge - faresignaler og forebyggelse*. Center for Selvmordsforsknings Forlag.

Koch, Ida (1999): "Ensomhed - blandt børn og unge" i *Uddannelse* nr. 2, 1999, Undervisningsministeriet, www.uvm.dk

Koch, Ida og Bechmann Jensen, Torben (1999): *Anonym rådgivning af børn og unge - om telefonrådgivning, socialt arbejde og åbne rådgivninger*. Socialministeriet.

Krølner, Rikke (2001): *Skoletrivsel og helbred - er der en sammenhæng, og hvad kan vi lære af skoler med høj og lav trivsel*. Københavns Universitet.

Kurtz, Irma (1984): *Alene. Ensomhed er ingen sygdom*. Nyt Nordisk Forlag.

Langergaard, Jens og Mejlhede, Lotte (1995): *Børns verden - Interviews med 11 børn om frygt, mobning, tro, familie, ensomhed mm*. Columbus.

Laursen, Svend og Mørch, Sven (1998): *Ung-til-ung som pædagogisk metode*. Ungdomsringen.

Mørch, Sven (1985): *At forske i ungdom. Et socialpsykologisk essay*. Doktordisputats, Københavns Universitet.

Mørch, Sven (1990): *Ungdomsteori og intervention*. Ikke udgivet.

Mørch, Sven og Laursen, Sven (1998): *At lære at være ung - modernitetens pædagogik*. Ungdomsringen.

Nielsen, Gert Allan (1998): *Gymnasie- og HF-elevers sundhedsvaner og livsstil 1996-1997*. Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi.

Nielsen, Anne; Pedersen, Charlotte R. og Madsen, Mette (2001): *Børn og børnefamiliers sundhed og velfærd i Danmark og udviklingen siden 1984*. Statens Institut for Folkesundhed.

Nygaard, Marianne (1998): *Ensomhed - Angår det mig?* Ungdommens Røde Kors.

Nygaard Christoffersen, Mogens (1999): *Barn og ungdoms levekår i Norden - sociale indikatorer på børns levekår*. TemaNord, Nordisk Ministerråd.

Nærvig Pedersen, Anne (2002): *Børns Levevilkår*. Danmarks Statistik.

Olweus, Dan (2000): *Mobning i skolen*. Hans Reitzels Forlag.

Pedersen, N. B. (1997): *Det frivillige sociale arbejde - hvor skal vi hen du?* Socialpædagogen.

Rabøl Hansen, Helle (1999): *Om venskab, drilleri og mobning*. Børnerådet.

Rabøl Hansen, Helle m.fl. (1999): *Moppedreng - en håndbog om mobning*. Børnerådet.

Rabøl Hansen, Helle; Aasted Halse, John og Christensen, Birk (red.) (2001): *A*MO*R - Antimobberåd. Artikelsamling om udstødelse blandt skolebørn*. Børns Vilkår .

Rasmussen, Mette; Due, Pernille og Holstein, Bjørn (2000): *Skolebørnsundersøgelsen 1998. Sundhed, sundhedsvaner og sociale forhold*. Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet.

Reintoft, Hanne (1985): *Det kan kolde hjerner ej forstå*. Hans Reitzels Forlag.

Schiødt, Henrik (1998): *Synspunkter på selvmord - en debatbog*. Center for Selvmordsforskning.

Schjellerup Nielsen, Helle (2000): *Skoleklassen som et stratificeret venskab - Et antropologisk studie af socialt samvær og marginalisering*. Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

Schultz Jørgensen, Per; Ertmann, Bo; Egelund, Niels og Hermann, Dorrit (1993): *Risikobørn - Hvem er de - hvad gør vi?* Socialministeriet / Det tværministerielle Børneudvalg.

Schultz Jørgensen, Per; Christensen, Else og Ertmann, Bo (1995): *Børn og unge på tværs*. Hans Reitzels Forlag.

Scott, K og Rindbo, K (1997): *Døgnkontaktens opsøgende virksomhed*. Døgnkontakten.

Skov Henriksen, Lars (1995): *De frivillige - hvad taler vi om, og hvad forskes der i?* Ålborg Universitet.

Skov Nielsen, Niss (1998): *Sundhed og livsstil hos elever på ungdomsuddannelserne i Frederiksborg Amt*. Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi.

Socialministeriet (2002): *Tidlige spor - Forebyggelse af mobning blandt de mindste børn*. Socialministeriet.

Watt Boolsen, Merete (1988): *Frivillige i socialt arbejde - hvem, hvad og hvorfor?* Socialforskningsinstituttet.

Sundhedsstyrelsen (1998): *Forslag til handlingsplan til forebyggelse af selvmord og selvmordsforsøg*. Sundhedsstyrelsen.

Undervisningsministeriet (1999): *Mobning – skal ud af skolen*. Undervisningsministeriet, www.uvm.dk

Zeuner, Lilli (1994): *Den moderne tidsalder og de unge*. Socialforskningsinstituttet / Det Tværministerielle Børneudvalg.

Zeuner, Lilli; Bunnage, David; Ottosen, Mai Heide og Nygaard Christoffersen, Mogens (1998): *Sociologisk teori om social integration*. Socialforskningsinstituttet (98:18).

Zøllner, Lilian (2002): "Når Sammenhængen brister" i *Netskriftet*, oktober 2002, CEFU, www.cefu.dk

Zøllner, Lilian (2002): *Unge Livsstil*. Lemvig Ungdomsgård.

Zøllner, Lilian (2002): *Unge (mis)trivsel*. Center for Selvmordsforskning.

Aasted Halse, John (1996): *Skolens sociale liv. Skolen er andet end fag*. Dafolo Forlag.

International litteratur

(1994): *Mental helse blant ungdom i Norge: Oslo som særtilfelle?* Program for ungdomsforskning

Albano, Anne Marie (2000): *Treatment of social phobia in adolescents: Cognitive behavioral programs focused on intervention and prevention*. Springer Publishing Co. (US)

Allen, Richard L. and Oshagana, Hayg (1995): *The UCLA loneliness scale: invariance of social structural characteristics*. University of Michigan Ann Arbor.

Ammanti, M., Ercolani, A.P. and Tambelli, R. (1989): *Loneliness in the female adolescent*. Kluwer Academic Publishers (US).

Anderson, Craig A.; Rowland Miller, S.; Riger, Alice L. and Dill, Jody C.(1994): *Behavioral and characterological attributional styles as predictors of depression and loneliness: Review, refinement, and test*. Journal of Personality & Social Psychology.

Aniksdal, A og Huus, R (1992): *Stille og innadvendte barn og deres selv-evaluering : en undersøkelse av sammenhengen mellom introverthet, ensomhet, sosial avvisning fra andre og global negativ selv-evaluering hos elever i 6. og 7. Klasse*. Bergen.

- Bell-Dolan, Debora J.; Foster, Sharon L. and Sikora, Darryn M.(1989): *Effects of sociometric testing on children's behavior and loneliness in school*. Developmental Psychology.
- Boldero, Jennifer and More, Susan (1990): *An evaluation of de Jong-Giervald's loneliness model with Australian adolescents*. Kluwer Academic Publishers (US).
- Bucy, Jayne E (1994): *Internalizing affective disorders*. Paul H Brookes Publishing Co. (US).
- Bullock, J.R. (1993): *Children's loneliness and their relationship with family and peers*.
- Bø, Inge (1999): *Hadde ungdom det bedre før? : en sammenligning av ungdoms opplevelse av psykososiale problemer i 1954 og 1994*. Høgskolen i Stavanger.
- Cassidy, J. og Asher, S.R.(1992): *Loneliness and peer relations in young children*. Child Development.
- Caster, Jeffrey, Inderbitzen, Heidi and Hope, Debra (1999): *Relationship between youth and parent perceptions of family environment and social anxiety*. Elsevier Science Inc. (US).
- Chipuer, Heather M. and Pretty, Grace H. (2000): *Facets of adolescents' loneliness: A study of rural and urban Australian youth*. Australian Psychological Society.
- Christopher, Geraldine M., Kurtz, David P. and Howing, Phyllis T. (1989): *Status of mental health services for youth in school and community*. The University of Georgia (US).
- Cook-Fong, Sandra K. (2000): *The Adult well-being af individuals reared in family foster care placements*. Kluwer Academic Publishers (US).
- Creed, Peter A. and Reynolds, Judith (2001): *Economic deprivation, experiential deprivation and social loneliness in unemployed and employed youth*. John Wiley & Sons Inc. (US).
- Crick, Nicki R. and Ladd, Gary W. (1993): *Children's perceptions of their peer experiences: Attributions, loneliness, social anxiety, and social avoidance*. Developmental Psychology.

Davis, M.H. and Franzoi, S.L. (1986): *Adolescent loneliness, self-disclosure, and private self-consciousness: a longitudinal investigation*. Journal of Personality and Social Psychology.

Davis, M.H. and Franzoi, S.L. (1985): *Adolescent self-disclosure and loneliness: private self-consciousness and parental influences*. Journal of Personality and Social Psychology.

DeBerard, M.S. and Kleinknecht, R.A. (1995): *Loneliness, duration of loneliness and reported stress symptomatology*. Psychological Reports.

DiTomasso, Enrico and Spinner, Barry (1993): *The development and initial validation of the Social and Emotional Loneliness Scale for Adults (SELSA)*. University of New Brunswick.

Dolega, Zofia (1997): *Comprehension of solitude in children and youth*. Psychologia Wychowawcza (Poland).

Felix, Neto (1993): *The Satisfaction With Life Scale: Psychometrics properties in an adolescent sample*. Kluwer Academic Publishers (US).

Fordham, K. and Stevenson-Hinde, J. (1999): *Shyness, friendship quality, and adjustment during middle childhood*. Journal of Child Psychology Psychiatry.

Gaev, Dorothy Meyer (1976): *The psychology of loneliness*. Chigago.

Galanaki, E.P. (1999): *Loneliness and social dissatisfaction?* Child Study Journal.

Gallant, Jennifer Sonya (2000): *Understanding and treating suicidal adolescents*. The Science and Engineering. Vol. 61.

Gibsona, Rebecca L. and Hartshornea, Timothy S. (1996): *Childhood sexual abuse and adult loneliness and network orientation*. Psychology Department, Central Michigan University.

Goswick, R.A. (1981): *Loneliness, self-concept, and adjustment*. The Journal of Psychology.

Graham, Sandra and Juvonen, Jaana (1998): *Self-blame and peer victimization in middle school: An attributional analysis*. Developmental Psychology.

Grøholt, B (1994): *Det er ingen som liker meg*. Artikel.

- Hafen, Brent Q. and Frandsen, Kathryn J. (1986): *Youth suicide: depression and loneliness*. Evergreen, CO: Cordelia Press.
- Heikkinen, Minna (2000): *Social networks of the marginal young. A Study of young people's exclusion in Finland*. Journal of Youth Studies.
- Hood, Carol-Louise (2001): *Antisocial behaviour in youth: Influences and recommendations*. Humanities and Social Sciences.
- Howe, Tasha R. and Parke, Ross D. (2001): *Friendship quality and sociometric status: between-group differences and links to loneliness in severely abused and nonabused children*. Child Abuse and Neglect. Vol. 25.
- Hytten, K. og Mehlum, L. (1995): *Økningen av selvmord hos unge : har vi en forklaring?* Artikel.
- Inderbitzen, Heidi; Clark, M. L. and Solano, Cecilia H. (1992): *Correlates of loneliness in midadolescence*. Kluwer Academic Publishers (US).
- Joiner, Thomas E. (1997): *Shyness and low social support as interactive diatheses, with loneliness as mediator: Testing an interpersonal-personality view of vulnerability to depressive symptoms*. Journal of Abnormal Psychology.
- Joiner, Thomas E., Catanzaro, Salvatore, Rudd, David M. and Rajab, Hasan M. (1999): *The case for a hierarchical, oblique, and bidimensional structure of loneliness*. Guilford Publications (US).
- Kerns, Kathryn A. and Stevens, Amy C. (1996): *Parent-child attachment in late adolescence: Links to social relations and personality*. Kluwer Academic Publishers (US).
- King A., Wold B., Tudor-Smith C. & Harel Y. (1996): *The Health of Youth: A cross-national survey*. WHO Regional Publications, European Series No. 69, www.hbsc.org.
- Kobus, Kimberly Carin (1999): *Social networks and the academic achievement and psychological well-being of adolescents*. The Sciences and Engineering.
- Kudoh, Tsutomu (1986): *A study of the feeling of loneliness in pubertal youth*. Japanese Psychological Association.
- Ladd, Becky K. and Gary W. (2001): *Variations in peer victimization: Relations to children's maladjustment*. The Guilford Press (US, NY).

Laine, K (1998): *Finnish students' attributions for school-based loneliness*. Scandinavian journal of educational research.

Lashbrook, Jeffrey T. (2000): *Fitting in: Exploring the emotional dimension of adolescent peer pressure*. Editions Medecine et Hygiene (Schwitzerland).

Law, Julianne H. J. (2000): *Neighborhood conditions, parenting and adolescent functioning*. Humanities and Social Sciences.

Levin, I. and Stokes, J.P. (1986): *An examination of the relation of individual difference variables to loneliness*. Journal of Personality and Social Psychology.

Lunt, Peter K. (1991): *The perceived causal structure of loneliness*. Journal of Personality & Social Psychology.

Mahon, N.E. (1982): *The relationship of self-disclosure, interpersonal dependency, and life changes to loneliness in young adults*. Nurs Res.

Mahon, N.E. (1983): *Developmental changes and loneliness during adolescence*. Top Clin Nurs.

Mahon, N.E. and Yarcheski, A. (1988): *Loneliness in early adolescents: an empirical test of alternate explanations*. Nurs Res.

Mahon, N.E.; Yarcheski, A. and Yarcheski, T. J. (1993): *Health consequences of loneliness in adolescents*. Res Nurs Health.

Mahon, N.E.; Yarcheski, A. and Yarcheski, T.J. (1994): *Differences in social support and loneliness in adolescents according to developmental stage and gender*. Public Health Nurs .

Mahon, N.E.; Yarcheski, A. and Yarcheski, T.J. (1997): *Loneliness and health-related variables in young adults*. Percept Mot Skills.

Mahon, N.E; Yarcheski, A. and Yarcheski, T.J. (1998): *Social support and positive health practices in young adults. Loneliness as a mediating variable*. Clin Nurs Res.

Malikiosi-Loizos, Maria and Anderson, Lynn R. (1999): *Accessible friendships, inclusive friendships, reciprocated friendships as related to social and emotional loneliness in Greece and the USA*. European Psychologis.

Malmberg, Bo (1990): *Access to resources in different age-cohorts : implications for activity level, loneliness and life satisfaction*. Department of Education and Psychology, Linköping.

- Mannin, Ethel (1966): *Loneliness : A study of the human condition*. London.
- Margolin, Sylvia (2001): *Do social support and activity involvement reduce isolated youths internalized difficulties?* Humanities and social science.
- Marks, Gary N and Fleming, Nicole (1999): *Influences and consequences of well-being among Australian young people: 1980-1995*. Kluwer Academic Publishers. (Netherlands).
- Micklewright, John (2002): *Social exclusion and children : a European view for a US debate*. Centre for Analysis of Social Exclusion.
- Mikulincer, Mario and Segal, Jacob (1990): *Loneliness and the desire for intimacy: The intervening role of locus of control*. Department of Psychology, Bar-Ilan University (Israel).
- Nurmi, Jari-Erik and Salmela-Aro, Katariina (1997): *Social strategies and loneliness: a prospective study*. University of Jyväskylä & University of Helsinki.
- Parker, Jeffrey G. and Asher, Steven R. (1993): *Friendship and friendship quality in middle childhood: Links with peer group acceptance and feelings of loneliness and social dissatisfaction*. Developmental Psychology.
- Parkhurst, Jennifer T. and Asher, Steven R. (1992): *Peer rejection in middle school: Subgroup differences in behavior, loneliness, and interpersonal concerns*. Developmental Psychology.
- Peplau, Letitia Anne and Perlman, Daniel (1982): *Loneliness: a sourcebook of current theory, research and therapy*. Wiley & Sons.
- Pfeffer, Cynthia R. (1991): *Suicide in Japan*. Williams and Wilkins Co. (US).
- Quay, Lorene C. (1992): *Personal and family effects on loneliness*. Georgia State University (US).
- Rokach, Ami (1999): *Cultural background and coping with loneliness*. The Journal of Psychology.
- Rokach, Ami (1996): *The subjectivity of loneliness and coping with it*. Psychological Reports.
- Rokach, Ami and Brock, H. (1997): *Loneliness and the effects of life changes*. The Journal of Psychology.

- Rokach, Ami (2000): *Loneliness and the life cycle*. Psychological Reports.
- Rokach, Ami (1997): *Relations of perceived causes and the experience of loneliness*. Psychological Reports.
- Rokach, Ami (1990): *Surviving and coping with loneliness*. The Journal of Psychology.
- Rokach, Ami; Orzeck, Tricia; Moya, Miguel C. and Exposito, Francisca (2002): *Causes of loneliness in North America and Spain*. European Psychologist.
- Rokach, Ami; Bacanli, Hasan and Ramberan, Gina (2000): *Coping with loneliness: A cross-cultural comparison*. European Psychologist.
- Rokach, Ami and Neto, Felix (2001): *The experience of loneliness in adolescence: A cross cultural comparison*. AB Academic Publishers (UK).
- Rokach, Ami (2000): *Perceived causes of loneliness in adulthood*. Select Press (US).
- Rokach, Ami (2001): *Strategies of coping with loneliness throughout the lifespan*. Transaction Periodicals Consortium (US).
- Rokach, Ami and Neto, Felix (2000): *Causes of loneliness in adolescence: A cross-cultural study*. A B Academic Publishers (UK).
- Sahin et. al., Nesrin H. (1998): *Reasons for living and their protective value: A Turkish sample*. Kluwer Academic Publishers (Netherlands).
- Saklofske, D. H.; Yackulic, R.A. and Kelly, I.W. (1986): *Personality and loneliness*. Personality and Individual Differences; Vol. 7.
- Saklofske, D. H. and Yackulic, R. A. (1988): *Personality predictors of loneliness*. University of Saskatchewan.
- Sanderson, Jennifer A. and Siegal, Michael (1995): *Loneliness and stable friendship in rejected and nonrejected preschoolers*. Journal of Applied Developmental Psychology.
- Shapiro, Judith S. (1999): *Loneliness: Paradox or artifact?* American Psychologist.
- Sletta et. al., O. (1996): *Peer relations, loneliness, and self-perceptions in school-aged children*. British Journal of Educational Psychology.

Spuijt-Metz, Donna and Spruijt, Rob J. (1997): *Worries and health in adolescence: A latent variable approach*. Kluwer Academic Publishers (US).

Stokes, J. (1985): *The relation of social network and individual difference variables to loneliness*. Journal of Personality and Social Psychology.

Stroebe, Wolfgang and Stroebe, Margaret (1996): *The role of loneliness and social support in adjustment to loss: A test of attachment versus stress theory*. Journal of Personality & Social Psychology.

Torbiörnsson, A. (1992): *Öppen dialog med unga*. LT: Stockholm.

Wold, B.; Klepp, K.I. och Aarö, L.E. (1991): *Sosialisering, livsstil og fysisk aktivitet blant barn og ungdom*. Universitetsforlaget, Oslo.

Ystgaard, M.; Dalgard, O. S. och Döhlie, E. (1995): *Sårbar ungdom : stimulering til sosial støtte før selvmordskriser oppstår*. Universitetsforlaget, Oslo.

Alle har prøvet at være alene. Alle har set en flig af ensomheden. For de fleste stopper det der, men for nogle er det kun begyndelsen.

Ensomhed er frygteligt.

Ensomhed giver nedtrykthed, lavt selvværd, svigtende selvtillid. Ensomhed kan føre til depressioner, social fobi, selvmordstanker. Ensomhed gør det svært at fungere på uddannelser eller arbejdspladser. Ensomhed giver et dårligt liv og kan føre til varige skader på krop og sjæl.

Blandt unge er ensomhed desuden et tabu, der ikke passer med den almindelige opfattelse af trendy ungdom.

For første gang bliver der nu præsenteret en samlet vidensoversigt om ensomhedsproblemerne blandt unge, og Ventilen Danmark håber, at denne rapport vil være med til at øge fokus på problemet.

Rapporten konkluderer, at den viden, der findes om unges ensomhed i Danmark, er opstået som sidegevinst ved andre undersøgelser. Der findes ingen selvstændig forskning om emnet, men de sparsomme oplysninger peger i retning af store skjulte ensomhedsproblemer, hvis omfang, årsager, konsekvenser og sammenhæng med andre sociale problemer endnu ikke er undersøgt til bunds.